

Світлана ПОТАПЕНКО (Київ)

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ АДВОКАТУРИ В СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ У XVIII СТОЛІТТІ*

Історія адвокатури й судочинства є на сьогодні однією з найбільш динамічних ділянок української історіографії. Упродовж останніх років побачили світ монографії Н. Старченко¹, В. Горобця², В. Брехуненка й І. Синяка³, Ю. Волошина⁴, М. Довбищенка⁵, присвячені історії правової культури загалом та інституту судового захисту зокрема в ранньомодерній Україні. Водночас колективом дослідників на чолі з В. Брехуненком започатковано археографічний проєкт “Архів ранньомодерної Української держави”. Серії “Документи Генерального військового суду та Генеральної військової канцелярії” і “Документи полкових та сотенних судів і канцелярій” цього проєкту покликані радикально розширити актуалізовану джерельну базу до історії судочинства в Гетьманщині⁶.

Однак подібні дослідження, які стосувалися б Слобідської України того самого періоду, наразі відсутні. Винятком є монографія В. Маслійчука

* Текст підготовлено під час роботи авторки над проєктом “«Вместо себя вѣрую в суде быть и хождение имѣть...»: Адвокати в Слобідській Україні (1730-і – 1830-і рр.)” в Коледжі Нової Європи у м. Бухарест (Румунія) за програмою Фонду Герди Хенкель 2019/2020 рр. The text was prepared during the author’s work on the project “«Instead of Myself, I Entrust to Be in the Court and to Attend...»: Attorneys in Sloboda Ukraine (1730s–1830s)” supported by Gerda Henkel Fellowship 2019/2020 at New Europe College (Bucharest, Romania).

¹ Старченко Н. Честь, кров і риторика: Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – початок XVII століття). – К., 2014. – 510 с.

² Горобець В. Конфлікт і влада в ранньомодерній Україні. Сотник новгород-сіверський проти гетьмана Війська Запорозького, 1715–1722. – К., 2016. – 288 с.

³ Брехуненко В., Синяк І. Адвокати в судочинстві ранньомодерної Української держави – Гетьманщини. – К., 2017. – 432 с.

⁴ Волошин Ю. Козацька феміда: гродське судочинство в Гетьманщині. – К., 2019. – 208 с.

⁵ Довбищенко М. Українська адвокатура Волині литовсько-польської доби (XVI–XVIII ст.). – К., 2019. – 288 с.

⁶ На сьогодні побачили світ такі томи серій: К., 2019. – Т. 1: Документи колекції Олександра Лазаревського. – Ч. 1 / Упоряд. В. Брехуненко, І. Тарасенко. – 432 с.; К., 2019. – Т. 2: Документи Ніжинського полкового суду 1736–1747 рр. / Упоряд. І. Синяк. – 416 с.; К., 2020. – Т. 6: Документи Ніжинського полкового суду 1745–1758 рр. / Упоряд. І. Синяк. – 440 с.

Джерела до історії адвокатури в Слобідській Україні у XVIII столітті

“Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві. 1780–1796 рр.”⁷. Підготовлене на розлогій джерельній базі, це дослідження, проте, сфокусоване на десятиліттях, коли козацький устрій краю вже було скасовано. Відтак проблема становлення та розвитку судочинства й адвокатури в регіоні лишається відкритою до спеціальних студій. Виходячи з цього, у даній статті зосереджено увагу на джерелах, які уможливають таку дослідницьку роботу. Мова йде про документи з фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (далі – ЦДАК України).

Судочинство на Слобожанщині у другій половині XVII – XVIII ст.

У Слобідській Україні козацьке судочинство здійснювалося в межах т. зв. “черкаской обыкности” – автономії Слобідських полків, зіпертої на царські жалувані грамоти 1659–1717 рр.⁸. Цивільні справи розглядав полковий суддя, а майнові й кримінальні (окрім найтяжчих про шпигунство і зраду) належали до компетенції полковника. Очільник полку міг виносити вироки зі смертними включно, розпоряджатися майном злочинців і втікачів⁹. У сотнях цивільні справи вирішував сотник. Так, харківський полковник 1713–1734 рр. Григорій Квітка в універсалі 1718 р. Якову Ковалевському на сотенний вільшанський уряд наказував, щоб новообраний сотник “у товариства како старшій” доброго шанував, а злого і неслухняного карав і судив тільки ті справи, які належали до його уряду, “а до кримінальнихъ касаться не важился, но до суду полковаго въ Харьковскую отсылалъ бы ратушу”¹⁰.

У військово-адміністративному відношенні Слобідські полки підпорядковувалися білгородському воеводі, а через нього – Розрядному приказу. Протягом 1682–1700 рр. управління полками здійснював приказ Великої Росії, який також розглядав судові справи слобожан¹¹. У жалуваній грамоті Петра I Сумському полку від 25 лютого 1695 р. з цього приводу зауважувалося: “...И судными, и всякими расправными дѣлами они, Сумскаго полка полковники, и начальныя люди, и казаки, и въ пригородніе того жь полку отпуски воеводамъ и приказнымъ людемъ вѣдомы на Москвѣ въ приказѣ Великія Россіи”¹².

У 1708 р. Петро I розпочав впровадження губернського устрою в Московській державі, у зв’язку з чим на зміну воеводській адміністрації прийшла

⁷ Маслійчук В. Л. Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві. 1780–1796 рр. – Х., 2011. – 446 с.

⁸ Сборник судебных решений, состязательных бумаг, грамот, указов и других документов, относящихся к вопросу о старозаимочном землевладении в местности бывшей Слободской Украины / Состав. В. В. Гуров. – Х., 1884. – С. 470–533.

⁹ Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Передм. та ком. В. Л. Маслійчук; упоряд. О. О. Савчук. – Х., 2019. – С. 83; Маслійчук В. Л. Козацька старшина слобідських полків XVII – першої третини XVIII ст. – Х., 2003. – С. 44–45.

¹⁰ Филарет [Гумилевский Д. Г.]. Уезды Харьковский и Валковский // Филарет [Гумилевский Д. Г.]. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Х., 1859. – С. 118.

¹¹ П’ятницька С. “Приказ Великія Россіи” // Праці Комісії для виучування історії західноруського та українського права. – К., 1926. – Вип. 2. – С. 229–251.

¹² Сборник судебных решений... – С. 493.

губернська. Спершу Слобідські полки входили до складу Київської, а з 1727 по 1765 рр. – Белгородської губерній. Белгородська губернська канцелярія стала апеляційною установою для Слобідських полкових урядів. Згідно з “Наказом” губернатора від 12 вересня 1728 р. керівники губерній мали розглядати справи у строгій відповідності до Соборного уложення 1649 р. та указів. Допускалося оскарження ухвали губернатора в Юстиць-колегії, і якщо рішення виявлялося неправомірним, губернатора штрафував Сенат¹³.

Протягом 1732–1743 рр. Слобідськими полками керував тимчасовий орган – Канцелярія Комісії впорядкування Слобідських полків (“Канцелярия Комиссии учреждения Слободских полков”). Її перший очільник князь Олексій Шаховської здійснював заходи, націлені на обмеження автономії полків і бюрократизацію козацької служби¹⁴. У першу чергу реформи зачепили полкові канцелярії. Указ Анни Іоанівни від 10 квітня 1733 р., виданий у відповідь на донесення Шаховського, передбачав: “Для безволокитнаго челобитчикамъ въ судныхъ дѣлахъ удовольствія, всѣмъ дѣламъ, производящимъ между старшиною, и казаками, и посполитами, такожъ и которые малороссіяне живутъ въ Слободскихъ полкахъ и великороссійскіе владѣльцы деревни имѣють, тѣмъ дѣламъ производящимъ быть въ тѣхъ же Слободскихъ полковыхъ канцеляріяхъ. А которые малороссіяне бьютъ челомъ на малороссіянь или на великороссійскихъ владѣльцевъ, которые живутъ на великороссійскихъ земляхъ, онымъ быть въ тѣхъ же городахъ, на которыхъ земляхъ они живутъ, и для того, которые прежніе такіа дѣла имѣются въ Бѣлгородской губернской или въ городахъ въ воеводскихъ канцеляріяхъ, оныя собравъ, велѣтъ разослать въ полковыя канцелярії, въ которыхъ для порядочнаго правосудія опредѣлить изъ полковниковъ и протчихъ чиновъ по разсмотрѣнію. А ежели кто тѣмъ судомъ будетъ недоволенъ, таковымъ позволяется просить въ Бѣлгородской губерніи, въ которой о забираніи такихъ дѣлъ и рѣшеній поступать по нашимъ указамъ”¹⁵. У жовтні того ж року Шаховської надіслав на розсуд імператриці ще дві пропозиції: штрафувати Слобідські полкові канцелярії “полегшено” у порівнянні з російськими, якщо вони вирішуватимуть справи “не по силѣ указовъ” чи будуть затягати розгляд, а також дозволити позивачам переносити справи в інші канцелярії у разі незадоволення “въ судахъ нѣкоторыми полковниками”¹⁶.

Іменний указ від 31 липня 1734 р. передбачав не стягувати судові збори (“пошлины”) зі справ між слобідськими козаками і поспільством, у яких сума позову не перевищувала 12 руб. згідно із Соборним уложенням, та підтверджував положення про штрафи для полкових канцелярій у випадках затягування справ або відхилення від вимог законодавства¹⁷. Окрім того, всі акти

¹³ Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (далі – ПСЗ). – СПб., 1830. – Т. 8. – С. 97.

¹⁴ Маслійчук В. Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII–XIX ст. – Х., 2007. – С. 105–138.

¹⁵ ПСЗ. – Т. 9. – С. 78.

¹⁶ Сборник Императорского Русского исторического общества. – СПб., 1899. – Т. 105. – С. 523.

¹⁷ ПСЗ. – Т. 9. – С. 385.

на нерухоме майно (“земли, двори и прочіе”) мали бути внесені до кріпосних (“шнуровых”) книг зі взяттям судових зборів, причому на оформлення “старих” кріпосних актів давали шість місяців від дня публікації указу. Для цього при кожному полку засновували кріпосну контору, де щодва роки змінювався відповідальний канцелярист (далі ця посада дістала назву “надсмотрщик”)¹⁸.

27 серпня 1734 р. Анна Іоанівна погодила ще одне важливе донесення. По-перше, було підтверджено, що “судні та воєнні справи” в Слобідських полках перебували у віданні Олексія Шаховського. По-друге, було унормовано склад Канцелярії Комісії впорядкування Слобідських полків: Шаховської, ще два засідателі з росіян, один секретар та вісім канцеляристів і копіїстів із Белгородської губернської канцелярії. Якщо Канцелярія розглядала складні справи, то дозволялося запрошувати слобідських полковників “по одному, и по два, и больше”. Канцелярія мала наглядати за судочинством у полкових канцеляріях і приймати апеляції не лише на їхні рішення, але й на вироки, винесені раніше Белгородською провінційною і губернською канцеляріями. А якщо хтось лишався незадоволеним ухвалою самої Канцелярії, то дозволялося переносити справу до Сенату чи Військової колегії¹⁹.

Канцелярію Комісії впорядкування Слобідських полків було розпущено згідно з жалуваною грамотою Єлизавети Петрівни від 22 листопада 1743 р. Грамота частково повернула втрачені слобожанами в попереднє десятиліття вольності й відновила порядок подачі апеляції, який існував до указу від 27 серпня 1734 р.: “И быть тѣмъ Слободскимъ полкамъ въ вѣдѣніи по военнымъ дѣламъ и въ произведеніи въ чины въ Военной коллегіи, а судными и розыскными дѣлами по-прежнему въ Бѣлгородѣ у губернатора, однако жъ всѣ суды производитъ прежде в полковыхъ канцеляріяхъ со взятіемъ пошлинь, какъ о томъ указомъ 1734 года повелѣно, а учрежденную Канцелярію комисіи тѣхъ Слободскихъ полковъ отънынѣ отставить и впредь оной там не быть. Ежели же кто тѣхъ полковыхъ канцелярій рѣшеніемъ будутъ недовольны, тѣмъ битъ челомъ въ Бѣлгородской губерніи, а оной такіа дѣла брать и, разсматривая оныя, такожъ буде когда и въ нерѣшеніи дѣла, и въ беззаконныхъ волокитахъ челобитныя будутъ подаваться, оныя принимая, чинить безъволокитныя по указамъ нашимъ рѣшенія. А ежели какое дѣло въ той губерніи рѣшено будетъ неправдою, тогда челобитчикамъ по силѣ губернаторской 1728 года инструкціи битъ челомъ и дѣла переносить въ Юстиць-коллегію, а на оную коллегію битъ челомъ въ нашемъ Сенатѣ”²⁰.

Однак із приходом до влади Катерини II справа дійшла до нового витка централізаторської політики Петербурга. Протягом 1762–1764 рр. на Слобожанщині поряdkувала Комісія про Слобідські полки (“Комиссия о Слободских

¹⁸ Там само. – С. 386–387.

¹⁹ Там само. – С. 403–404. Виписки із цього донесення, які стосуються порядку судочинства у Слобідських полках, були зроблені в Сенаті у 1740-х роках, коли там розглядали справу про захоплення Олексієм Шаховським сіл Ілек і Закобилля, які належали сумському полковому осавулу Іванові Кондратьєву: ЦДІАК України. – Ф. 380. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 11–12.

²⁰ Сборник судебных решений... – С. 532.

полках”) на чолі з секунд-майором Євдокимом Щербініним, яка підготувала ґрунт для остаточної ліквідації автономії краю²¹. У результаті розслідувань Комісії 31 грудня 1763 р. слобідську полкову старшину і сотників усунули від посад за звинуваченнями у зловживаннях²², а виконання їхніх обов’язків поклали на російських офіцерів, які керували Слобідськими полками впродовж січня 1764 р. – літа 1765 р., коли скасування полково-сотенного устрою краю стало незворотним.

Відтак улітку-восени 1765 р. на основі Слобідських козацьких полків сформували 5 гусарських. Адміністративно території колишніх полків увійшли до новоствореної Слобідсько-Української губернії з центром у Харкові²³. Губернію поділили на чотири провінції – Ізюмську, Острогозьку, Охтирську і Сумську, які очолили провінційні воеводські канцелярії. Кожна провінція, своєю чергою, об’єднала одне міське і чотири або п’ять повітових комісарств. А терени колишнього Харківського козацького полку охопили шість комісарств “Харківського відомства”, які підпорядкувалися безпосередньо Слобідсько-Українській губернській канцелярії, що її утворили на основі Харківської полкової. Спадкоємність між козацькими й імперськими установами простежується на рівні штату канцелярських службовців, який нові інституції частково успадкували від своїх попередниць. Натомість штат “вищих” посадовців за кількома винятками сформували з людей немісцевих, таких, як губернатор Євдоким Щербінін і один з його “товаришів”, а потім очільник Вотчинного департаменту, Микола Виродов.

Порядок судочинства у новостворених установах регулювали як загальноімперські акти, передовсім “Настанова” Катерини II губернаторам від 21 квітня 1764 р.²⁴, так і спеціально видані “Інструкція Слобідсько-Української губернії губернаторові з губернською і провінційними канцеляріями” від 26 серпня 1765 р. та “Інструкція Слобідсько-Української губернії комісарам” 1766 р. “Настанова” пишномовно називала губернатора “повіреною особою”

²¹ ПСЗ. – Т. 16. – С. 136 (підтверджено порядок судочинства, встановлений жалуваною грамотою 1743 р.); Сенатский архив. – СПб., 1913. – Т. 15. – С. 399–402; Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) в XVI–XVIII столетии / Сост. Д. И. Багалей. – Х., 1886. – Т. 1. – С. 325–328; *Маслійчук В. Л.* Провінція на перехресті культур... – С. 141–156; *Потапенко С. П.* Нові дані до історії діяльності “Комісії про Слобідські полки” 1762–1764 рр. // Київська старовина. – 2009. – № 5–6. – С. 200–208; Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 938. – Арк. 276–280.

²² В одному зі своїх указів Щербініну Катерина II називала слобідських старшин “преступниками законів наших” і порушниками “государственных узаконений” (РДАДА. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 938. – Арк. 283).

²³ Докладніше див.: *Потапенко С. П.* Канцелярські установи Слобідської України другої половини 60-х рр. XVIII ст.: особливості функціонування та персональний склад службовців // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 2009. – Т. 18. – С. 5–22.

²⁴ Юридичні акти часів Катерини II, у тому числі цивільне, сімейне, межове, фінансове, кримінальне і процесуальне законодавство, зібрано у вид.: Законодательство Екатерины II.: В 2 т. / Отв. ред.: О. И. Чистяков, Т. Е. Новицкая. – М., 2001. – Т. 2. – 984 с. Про судові функції губернатора: Там само. – Т. 1. – С. 310–311.

монарха, “головою і господарем” губернії, який повсякчас опікується, “чтобь правосудіе и истина во всѣхъ судебныхъ подчиненныхъ ему мѣстахъ обитали, и чтобь ни знатность вельможь, ни сила богатыхъ совѣсти и правды помрачатъ, а бѣдность вдовъ и сиротъ, тщетно проливая слезы, въ дѣлахъ справедливыхъ утѣсна не была”²⁵. Було збережено попередні положення про апеляцію на рішення губернської канцелярії або самого губернатора, який міг утручатися у випадку затягування розгляду чи незгоди серед членів канцелярії, до Юстиць- чи інших колегій. У разі підтвердження неправомірності вироку на губернську канцелярію накладали штраф, а про губернатора представляли до Сенату²⁶.

“Інструкція” Щербініну підтверджувала положення указу Анни Іоанівни від 31 липня 1734 р. про нестягнення судових зборів зі справ, де позовна сума була менше 12 руб.: “Для лучшаго и скорѣйшаго получения всякому въ справедливости удовольствия, а особливо слѣдую черкасскому обыкновению, между ими кто на кого изъ тамошнихъ жителей будетъ просить, во всякихъ судныхъ и расправныхъ дѣлахъ губернской и провинціального канцеляріямъ, такожъ и комиссарамъ имѣть разбирательства впредь до генерального узаконения до 12 рублей кратчайшимъ порядкомъ словесно и тѣмъ просьбамъ, отвѣтамъ и рѣшеннямъ дѣлать одну журнальную записку”²⁷. Для остаточного впорядкування земельної власності в губернії відкрили Вотчинний департамент, який мав підтвердити всі земельні володіння “по правильнымъ крѣпостямъ”²⁸.

“Інструкція” комісарам підтверджувала дозвіл на розгляд ними справ між військовими обивателями (колишніми козаками) на суму, меншу за 12 руб., зокрема “въ брани жь, въ дракѣ, въ потраве хлеба, въ выбое луговъ, въ захваченіи скота и сему подобнымъ”²⁹. Стислу інформацію про кожний такий випадок слід було вносити до спеціального журналу. Якщо ж позовна сума справи перевищувала 12 руб. або йшлося про вбивство, розбій чи крадіжку, то “не вступая в производство”, позивачів мали направляти до губернської і провінційних канцелярій. Якщо було схоплено підозрюваного “въ важномъ преступленіи”, то з описом обставин злочину його так само відсилали до вищих інстанцій. Однак, беручи до уваги скоєне, комісар міг допитати підозрюваного чи свідків на місці із застосуванням биття “плетми”.

29 вересня 1780 р. відкрили Харківське намісництво, яке прийшло на зміну Слобідсько-Українській губернії³⁰. Нову владну вертикаль очолив генерал-губернатор харківський і воронезький. Окрім нього, до намісницького правління входили губернатор (“правитель наместничества”), два радники і секретар. Намісництво поділялося на 15 повітів: Харківський, Чугуївський, Вовчанський, Золочівський, Валківський, Охтирський, Краснокутський,

²⁵ ПСЗ. – Т. 16. – С. 717.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. – Т. 17. – С. 183–184.

²⁸ Там само. – С. 184.

²⁹ Материалы для истории колонизации и быта... – Т. 2. – С. 300–301; РДАДА. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 939. – Арк. 140–144 зв.

³⁰ Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. / Упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій. – К., 1991. – С. 5.

Богодучівський, Сумський, Миропільський, Білопільський, Лебединський, Недригайлівський, Хотмизький та Ізюмський³¹.

Цього разу було здійснено спробу відокремити суд від адміністрації й фінансів, а кримінальне судочинство від цивільного³². В “Учреждениях для управления губерний Всероссийской империи” від 7 листопада 1775 р. наголошувалося, що намісник/генерал-губернатор зобов’язаний був діяти як “оберегатель императорскаго величества изданнаго узаконенія, ходатай за пользу общую и государеву, заступникъ утѣсненныхъ и побудитель безгласныхъ дѣлъ”³³. Зокрема, він мав “вступаться за всякаго, кого по дѣламъ волочать, и принуждать судебныя мѣста своего намѣстничества рѣшить такое-то дѣло, но отнюдь не мѣшается въ производство онаго, ибо онъ есть хозяинъ своей губернии, а не судья”³⁴. Документи з архіву намісницького правління переконують, що правитель намісництва виконував контролюючі функції: до нього зверталися у разі затягування справи чи з приводу порушення судовими установами підпорядкованого йому регіону процедури судового розгляду.

У намісництві відкрили палати кримінального і цивільного суду та совісний суд, які набули всестанового характеру. Палата кримінального суду була місцевим органом Юстиць-колегії. Це був суд другої інстанції, який в обов’язковому порядку розглядав всі справи по найважчих злочинах як ревізійно-вирішувачий орган. Палата цивільного суду підпорядковувалася Юстиць- і Вотчинній колегіям, і її діяльність також мала ревізійно-апеляційне спрямування³⁵. Совісний суд виступав не лише у ролі майданчика для пошуків компромісу, який дозволяв вирішити спір, не доводячи його до формального судового розгляду, але і як орган, котрий керувався мотивами гуманності при винесенні вироку³⁶.

Судочинство набуло колегіальності й станової диференціації. У кожному повіті діяли судові органи першої інстанції окремо для трьох станів: для дворян – повітовий суд, міських жителів – міський магістрат (ратуша), непомищицьких селян (у тому числі військових обивателів) – нижня розправа. Апеляційними інстанціями у кримінальних і цивільних справах виступали відповідно: верхній земський суд, губернський магістрат і верхня розправа. Функціонували опікунські органи – міські сирітські суди і дворянські опіки, чий рішення переглядали верхні суди³⁷.

³¹ ПСЗ. – Т. 20. – С. 931–932.

³² *Madariaga, I. de. Russia in the age of Catherine the Great.* – London, 1981. – P. 282; Законодательство Екатерины II. – Т. 1. – С. 318, 321.

³³ Благочестивейшая, самодержавнейшая, великия государыни императрицы Екатерины Вторыя учреждения для управления губерний Всероссийския империи. – СПб., 1775. – С. 19 (<https://runivers.ru/lib/book6866/187015/>).

³⁴ Там само. – С. 20; Законодательство Екатерины II. – Т. 1. – С. 322.

³⁵ Законодательство Екатерины II. – Т. 1. – С. 323–324; *Ерошкин Н. П.* История государственных учреждений дореволюционной России. – М., 1983. – С. 122.

³⁶ *Шандра В. С.* Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.). – К., 2011. – 266 с.; *Маслійчук В. Л.* Неповнолітні злочинці... – С. 99–132.

³⁷ *Ерошкин Н. П.* История государственных учреждений... – С. 122; *Малишев О. О.* Судова влада за дореформених часів // Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку / Відп. ред. І. Б. Усенко. – К., 2014. – С. 185–190.

Джерела до історії адвокатури в Слобідській Україні у XVIII столітті

У такому вигляді судоустрій на Слобожанщині проіснував до середини 1797 р., коли з приходом до влади Павла I значну частину нововведень Катерини II було скасовано або видозмінено. Харківському намісництву повернули назву Слобідсько-Української губернії і зменшили кількість повітів до десяти. При цьому, замість Чугуєва повітовим центром зробили Зміїв, а замість Хотмизька – Старобільськ³⁸. Зникли станові суди другої інстанції і нижні розправи, а дворянський повітовий суд перетворили на всестановий суд першої інстанції. Виняток становили лише міські мешканці, які лишилися підсудними міському магістрату. Апеляційною інстанцією для обох, повітового суду і міського магістрату, стала палата суду і розправи, котра об'єднала колишні кримінальну і цивільну палати. Остаточне рішення у справах по апеляції виносив Сенат³⁹.

Типологія джерел

Для часу, коли існували Слобідські козацькі полки, документи до історії адвокатури відклалися у фондах відповідних полкових канцелярій, а саме: ф. 380 “Сумська полкова канцелярія”, ф. 1721 “Охтирська полкова канцелярія”, ф. 1723 “Острогозька полкова канцелярія”, ф. 1722 “Ізюмська полкова канцелярія”, ф. 1725 “Харківська полкова канцелярія”. Колекція Харківського полку є найбільш репрезентативною, адже зберігає понад тисячу справ за 1665–1765 рр. У той же час фонд Ізюмської полкової канцелярії нараховує всього 65 справ за 1692–1765 рр., оскільки полковий архів зазнав значних втрат під міської пожежі в Ізюмі 1766 р.⁴⁰. Фонди слобідських сотенних ратуш/правлінь, схоже, не збереглися.

Джерела до наступного, імперського, етапу зосереджено в низці фондів ЦДІАК України. Для проміжку 1765–1780 рр. ключовими є ф. 1710 “Слобідсько-Українська губернська канцелярія”, ф. 420 “Сумська провінційна канцелярія”, ф. 1584 “Ізюмська провінційна канцелярія”, ф. 1801 “Охтирська провінційна канцелярія”, ф. 1807 “Острогозька провінційна канцелярія”, а також фонди комісарських правлінь. Джерела для дослідження адвокатури в Харківському намісництві доступні у близько 20-ти фондах, зокрема у ф. 1709 “Харківське намісницьке правління”, ф. 1888 “Харківський нижній земський суд”, ф. 1892 “Харківський верхній земський суд”, ф. 1914 “Харківська нижня розправа”, ф. 1916 “Харківська верхня розправа”, ф. 1760 “Харківський губернський магістрат”, ф. 1872 “Ізюмський нижній земський суд”, ф. 1840 “Куп'янський повітовий суд”, ф. 1902 “Ізюмська нижня розправа”, ф. 1860 “Чугуївський повітовий суд”, ф. 1945 “Харківська палата цивільного суду”, ф. 1949 “Харківська палата кримінального суду” та ін. Чимало справ починали розглядати у Харківському намісництві в середині

³⁸ ПСЗ. – Т. 24. – С. 601–603, 702–706.

³⁹ *Ерошкин Н. П.* История государственных учреждений... – С. 130.

⁴⁰ Докладніше див.: *Потапенко С. П.* “...И Изюмская провинциальная канцелярия со всем строением, письменными делами и прочим сгорела...” (про міську пожежу в Ізюмі Слобідсько-Української губернії 11 квітня 1766 р.) // Джерела локальної історії. Культурний побут городян XVIII – першої половини XX ст.: 36. наук. пр. – К., 2013. – С. 97–109.

1790-х років, а продовжували вже за формального повернення губернії. Тому перераховані фонди містять згадки і про адвокатів на початку ХІХ ст.

Попри інституційно різне походження, виявлені джерела варто об'єднати у три видові групи. Перша – справи, які відображають перебіг судового процесу. Як буде показано нижче, вони представлені у фондах полкових, губернської і провінційних канцелярій, а також у архівах судів першої і другої інстанції за часів намісництва. На той момент, коли це фіксують документи, судові процеси на Слобожанщині провадилися (або, принаймні, набували відповідного діловодного вигляду) відповідно до вимог іменного указу Петра I “Про форму суду” від 5 листопада 1723 р.⁴¹ із доповненнями, внесеними сенатським указом від 3 травня 1725 р.⁴²

Позивач (“истецъ”, часом “проситель”) подавав “позовну чолобитну” (“исковая челобитная”, пізніше “донесение”, “прошение”, “жалоба”), з якої відповідач (“отвѣтчикъ”) або його адвокат отримував копію і подавав до суду “реверс” (“реверсь”) про отримання. Слухання призначали так, щоб у відповідача був хоча б тиждень на ознайомлення із висунутими йому звинуваченнями і підготовку до захисту. Позивача чи його адвоката зобов'язували стати до суду “білетом” (“бѣлетъ”). “Судові промови” (“судебные речи”), тобто дебати, підшивали до справи окремими аркушами. При цьому відповідач давав “відповідь” (“ответъ”) на висунуті йому звинувачення і “говорив на виправдання” (“во оправданіе говорилъ”), а позивач висував “докази” (“доказательства”) “в уліку” (“в улѣку”). До справи прикріпляли також “інструкції” (“инструкція”), які з суду надсилали з кур'єрами (“нарочными”) до відповідача, аби той став до суду сам чи прислав адвоката; “донесення” (“донесеніе”) нарочних про виконання таких розпоряджень; “допити” (“допросъ”) свідків; копії поданих сторонами документів тощо. “Виписка” була своєрідним конспектом матеріалів справи і законодавчих актів, які дозволяли винести вирок. “Рішуче визначення” (“рѣшительное опредѣленіе”) містило вирок, який починався формулою “приказали”. Сторони мали вислухати вирок у суді “при открытых дверях” і в письмовій формі висловити свою згоду чи незгоду з ним (“удовольствие или неудовольствие подписать”), а в разі заперечення подавати на апеляцію.

Роль адвоката у процесі регулював п. 7 указу “Про форму суду”: “Челобитчикамъ же и отвѣтчикамъ дается воля вмѣсто себя посылать въ судъ, кого хотятъ, только съ письмами вѣрющими, что оной учинить, онъ прекословить не будетъ”⁴³. Адвокат у документах 1740-х – 1780-х років іменується “повіреним” (“повѣренной”), а з 1790-х років в обіг входить паралельний термін “уповноважений” (“уполномоченный”). Документом, що уповноважував на адвокатську діяльність, була “вірча чолобитна” (“вѣрющая челобитная”) або “вірчий лист” (“вѣрющее письмо”). Перший варіант передбачав дотримання затвердженої діловодної форми чолобитної зі зверненням до правлячого монарха про допуск певної особи до суду замість позивача або відповідача.

⁴¹ ПСЗ. – Т. 7. – С. 147–150.

⁴² Там само. – С. 466–467.

⁴³ Там само. – С. 149.

Другий варіант був менш формальним і містив звернення до особи, яку уповноважували, виклад суті доручення, підпис довірителя (“ввѣрителя”), дату та обов’язкове посвідчення в офіційній установі. Із 1770-х років вірчий лист почали також іменувати “довіреністю” (“доверенность”).

Другу групу опрацьованих джерел становлять “книги протоколів” судово-адміністративних установ. Це переліки дуже стислих поденних записів про хід слухання, подання позовної або вірчої чолобитних та інші події, які стосувалися судового розгляду і роботи канцелярії чи суду загалом. Наприклад, книга протоколів Харківської полкової канцелярії за 1745 р. має такий типовий запис: “По указу ея императорского величества Харьковская полковая канцелярия, слушав присланного из Ахтирской полковой канцелярии при промемории того ж Ахтирского полку подпрапорного Якова Корнѣва⁴⁴ на волоского полковника Василия Танского⁴⁵ челобитья о взятъе оного Корнѣва брата ево Ивана на дороге посланным от помянутого полковника Танского, и в держаніи оного їмъ, Танскимъ, под карауломъ, і в грабеже же ево пожитковъ, і в недопусканіи до владения недвижимимъ їмениемъ, приказали просителю подпрапорному Якову Корнѣву с ответчикомъ полковникомъ Василиемъ Танскимъ в показанной обидѣ проишествъ суд по форме ї по указамъ, и для того послать нарочного по инструкции, велеть обявить оному полковнику Танскому указомъ ея императорского величества, дабы для ответу противъ показанного челобитья явился он самъ в полковой Харьковской канцелярии или прислал бы от себя поверенного с верующею челобитною, а препомянутого просителя вахмистра Івана Корнѣва, ежели он подленно у него, Танского, содержитца под караулом, взятъ от него, Танского, и привествъ в полковую канцелярию, ибо присланным из Белгородской губернской канцелярии ея императорского величества указом велено по прошениямъ от разных чинов Ахтирского слободского полку на оного полковника Танского решение учинит Харьковской полковой канцелярии, а ежели он, Танской, имѣет до него, Корнѣва, какую претензию, то в том бы он, полковникъ, искал на него судом, а не собою управлялся, и что учинено будетъ, велеть оному посланному подать в полковой канцелярии доношение”⁴⁶.

⁴⁴ Яків Корнійович Корнієв народився близько 1700 р. у родині підпрапорного, сам служив підпрапорним Охтирського полку в 1740–1757 рр., абшитований сотником. На 1766 р. мав трьох синів, з яких найстарший Василь був у відставці, середній Іван служив у лейб-гвардії Преображенському полку, а наймолодший Захарій навчався в Харківському колегіумі (Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х років XVIII ст. / Передм., упоряд. С. П. Потапенко. – К.; Х., 2008. – С. 313, 392).

⁴⁵ Танський Василь Михайлович (близько 1662–1763) – виходець із козацько-старшинського роду молдавського походження, полковник волоської короги, охочекомонний полковник, переяславський полковник у 1726–1735 рр. Царським указом 1715 р. отримав у володіння містечко Мерефу в Охтирському полку (*Маслійчук В. Л.* Козацька старшина слобідських полків... – С. 190; *Кривошея В. В.* Козацька старшина Гетьманщини: Енциклопедія. – К., 2010. – С. 692; *Лякіна Р. М., Томазов В. В.* Танські, рід // Енциклопедія історії України. – К., 2013. – Т. 10: Т–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – С. 26–27).

⁴⁶ ЦДІАК України. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 802. – Арк. 78.

Книга протоколів Ізюмської нижньої розправи за січень–квітень 1794 р. починається записом: “1794 года генваря 1-го воскресенье, присудствія не было, а 2-го, понедельник, Изюмской нижней расправы присутствующие в собрание прибыли пополуночи”. Далі йде перелік засідателів: Федір Крупкин, Михайло Бужинський, Герасим Загоруйко та Іван Мосцевий, – і вказано “въ 8-м часу” (почали засідати)⁴⁷. Потім розміщено рубрики “слушали” з коротким викладом суті справи і “приказали” з винесеним рішенням та сусідні рубрики “протоколы скреплены” і “когда репорты к сообщению посланы”. Завершує запис формула “слушавъ, апробовали и подписали во оное число журналъ одинъ, вышли из собрания по полуночи въ 1-м часу”. Зазвичай слухали одну справу, хоча траплялися й до семи на день.

Третя група джерел – це “записні книги”, “журнали”, “відомості” вірчих чолобитних і вірчих листів, які вели в судово-адміністративних установах. До них підшивали оригінали довіреностей⁴⁸ або їх повністю копіювали⁴⁹. Такі компендіуми є першокласним джерелом до дослідження адвокатської діяльності в ширшому контексті цивільно-правових відносин, а саме про укладання і засвідчення договорів купівлі-продажу (“купчихъ крѣпостей”), договорів закладу і заповітів. Найкраще такі книги збереглися в фондах Харківської та Охтирської полкових і Слобідсько-Української губернської канцелярій. Так, “Вѣдомость подъ литерою «Б». Вѣрующія писма к вотчинной книгѣ 1767 году” з фонду губернської канцелярії містить не лише оригінали відповідних документів, але й конверти, до яких ті були вкладені⁵⁰.

Інформативні можливості джерел

Виявлена на сьогодні найраніша згадка про адвокатську діяльність на Слобожанщині міститься у справі 1726 р. про розорення Лисогірської слободи з угіддями, заснованої белгородським воєводою Борисом Шереметьєвим на нібито купленій ним полковою землею, козаками Ізюмського полку. Справу розглядали в Белгородській губернській канцелярії, де власницю вдову воєводи графиню Ганну Шереметьєву представляв її управитель Степан Перячников⁵¹.

Кількість згадок різко зростає у 1740-х роках в обставинах формалізації і збільшення обсягу “паперової роботи” у Слобідських полкових канцеляріях. Панівне до цього козацьке судочинство вирізнялося “простотою і відсутністю формалізму”, не будучи “ні чисто словесним, ні чисто

⁴⁷ Там само. – Ф. 1902. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 1, 12–15. Про те, що судові засідання починалися о восьмій ранку, знаходимо згадки в інших джерелах, приміром: “приходить имъ в судъ не позднее осмого часа по утру” (Там само. – Ф. 380. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 3), “долженъ стать во оной полковой канцелярии к суду со всеми по вишеписанному делу документы или доказателстви будущаго февраля четвертого на десять числа не познѣе осмого часу” (Там само. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 18).

⁴⁸ Там само. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 1017–1020 та ін.; Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 2394, 2700, 2723 та ін.

⁴⁹ Там само. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 1021, 1037 та ін.; Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 2450 та ін.

⁵⁰ Там само. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 2394. – 40 арк.

⁵¹ Там само. – Ф. 1722. – Оп. 1. – Спр. 34. – 27 арк.

письмовим”⁵², отже, і не продукуючи великої кількості документальних джерел. Натомість бюрократизація, накинута імперським центром у середині 1730-х років, мала наслідком докладнішу задокументованість процесів.

Ситуація, коли управителі чи служителі виступали в суді від імені власників маєтків, повторюється у джерелах неодноразово. Так, маємо глуху згадку про справу “в похвалных словах” між майором Федором Тургеневим і якимось сотником 1737–1738 рр., де першого представляв “человек ево” Пилип Залонський⁵³. У червні 1741 р. до Сумської полкової канцелярії у справі про “наїзд” на село Тимофіївку поскаржився інший “служитель” того ж Тургенєва Сергій Олексіїв⁵⁴. Напад здійснив краснопільський сотник Іван Романов (який, імовірно, фігурував і в попередньому провадженні): він не лише побив “плетми и палками смертним боем” селянина Івана Рябого під час польових робіт, але й забрав того в ратушу “под караул” і похвалювався вбити. Було пограбовано “двух лошадей кабилиц, которие были для конского заводу с припуском немецких жеребцов, с одною телегою с двумя хомутами і со всею упряжю”, власні гроші селянина і ті, які належали його господарю. Нарочні тричі викликали відповідача до полкового уряду, але той так і не приїхав, покликаючись на нагальні сотенні справи й обіцяючи надіслати “от себя поверенного”. За таких обставин суд, скориставшись нормами Соборного уложення, визнав Романова винним у побитті й присудив стягти “иску и пошлин” 260 руб. 59 коп., а також взяти поручний запис, “чтоб ему в похвалби челобитчика маеора Тургенєва над крестьянином ево смертного убийства не учинить”⁵⁵. Однак сотник вирок ігнорував, про що свідчила чолобитна Тургенєва від жовтня того ж року. Водночас Романов фігурував у “справі кримінальній” (“дѣло криминальное”) про побиття сина однодворця Степана Гнеуша Лазаря, від якого той помер, але і тут уникнув покарання⁵⁶.

Тоді ж у Сумській полковій канцелярії розглядали справу “в приїзде... и в грабеже” села Костевки Вольновського повіту, яке належало боровенському сотнику Охтирського полку Петрові Романову⁵⁷. Позивач звинувачував підпрапорного Івана Гадяцького. З першої спроби нарочний не застав відповідача вдома в селі Семеренках. За другою повісткою той також не поїхав, “а послалъ било от себе поверенного города Волного жителя Осипа Пофомова [Пахомова], і он поверенной в Сумах, не обождавъ подачи его доношения, бежал неведомо куда”⁵⁸. Третя повістка виявилася так само безрезультатною, і справа закінчилася нічим.

⁵² Слабченко М. Е. Малорусский полк в административном отношении (Историко-юридический очерк). – Одесса, 1909. – С. 310, 313. У Гетьманщині процеси формалізації роботи полкового суду розпочалися у 1720-х роках і були пов’язані із заходами Павла Полуботка і Данила Апостола. Надалі “казенний характер письмової частини” судочинства вже “яскраво впадав у очі” (Там само. – С. 319).

⁵³ ЦДІАК України. – Ф. 380. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 7.

⁵⁴ Там само. – Спр. 17. – 32 арк.

⁵⁵ Там само. – Арк. 23 зв.

⁵⁶ Там само. – Спр. 20. – 57 арк.

⁵⁷ Там само. – Спр. 15. – 12 арк.

⁵⁸ Там само. – Арк. 5 зв.

Втечею закінчилося й представництво служителем Іваном Нотичем свого господаря прем'єр-майора Олексія Єршова у справі про спір за маєтність під Богодуховом Охтирського полку із вдовою сотниковою Гафією Березинською та її свекрухою у першому шлюбі, вдовою сотниковою Єфимією Павловою з онуком підпрапорним Максимом Павловим⁵⁹. Єршов звинувачував Березинську в утриманні понад рік маєтності, яку він у неї придбав у серпні 1750 р., та в побитті й забранні до Богодухівської ратуші його людей. Жертвою нападу став і адвокат Нотич, який “в помянутой [Охтирській] полковой канцелярии по показанному делу хождение имел, но по отлучке из Ахтирки в реченную деревню Переходовку [де він був прикажчиком] для некоторых надобностей богодуховским сотником Иваном Новоселским по согласию з предписанною сотниковою Ефимиею Павловою, желая как бы от правильной его куплѣ и искательства отбить, нарочно присланными в местечко Богодуховъ, будто некоторой рады в силу указовъ надобностей оного Нотича истребовавъ, и по приездѣ в тамошней Богодуховской ратуши без всякой его винности болѣе шести недель содержал под крепким караулом без выпуска, уграживая побоями и протчими укаризнами, и тем безвинным содержанием по означенному делу хождения иметь точно не допустил; по отпуске же с-под караулу оной Нотичъ, видя таково пристратие и разние причиняемые деревни Переходовки обиды, опасаясь, дабы болѣе от него сотника Новоселского таких нападок не следовало и побоями иногда не зувечил, оставя показанное хождение и порученное ему от него, маёра, в деревнѣ Переходовки экономическое смотрение, принужден в 751 году увойти неведомо куда”⁶⁰.

Після невдачі адвоката Єршов виступав у суді сам. Відповідачів захищав зять Павлової ад'ютант Молдавського гусарського полку Федір Кирилов. Тактика захисту була побудована на затягуванні справи й причіпках до формальних речей, як-от подання позову Єршовим “не по формѣ и в противности указов”⁶¹. Позивач переписував позов, готував нові документи і скаржився, що “он, Кирилов, как видно, за ответчиков моих вступил поверенным самовольно к единому продолжению дела и волокит”⁶². Нарешті, у 1758 р. він доручив представництво двом іншим прикажчикам Григорієві Шаповалу і Федору Афанасьєву, але процес все одно не просувався⁶³.

Адвокатські дії здійснювали й служителі харківської полковничої родини молдавського походження Куликовських. Зокрема, у березні 1757 р. служитель харківського полковника 1757–1764 рр. Матвія Куликовського Василь Татаринов подав позов на сотника Охтирського полку Степана Надаржинського, що той продав маєтність Куликовському в селі Пилевці за 3000 руб., але не дав купчої. Врешті, купчу було отримано⁶⁴. А в 1762 р. прикажчик Юрій Колорат вніс чолобитну до Харківської полкової канцелярії про те, що

⁵⁹ Там само. – Ф. 1721. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 3–11.

⁶⁰ Там само. – Арк. 10 зв.–11.

⁶¹ Там само. – Арк. 24 зв.

⁶² Там само. – Арк. 43 зв.–44.

⁶³ Там само. – Арк. 61–62 зв.

⁶⁴ Там само. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 196. – Арк. 7–7 зв.

люди сусіднього землевласника підполковника фон Циглера розорали поле Куликовського і побили його селян “обнаженою саблею”. Вилучену зброю Колорат приніс до полкового уряду як речовий доказ⁶⁵. Ще один прикажчик Андрій Левченко у серпні 1765 р. виступав захисником Матвія Куликовського у справі про пограбування сіна у слободі Старій Водолазі, в чому людей Куликовського від імені власника слободи капітана Олександра Дуніна звинувачував прикажчик Іван Мокієв⁶⁶. У 1760 р. прикажчики села Борок прем’єр-майора Юрія Куликовського (брата Матвія) подали чолобитні до Харківської полкової канцелярії про таке: Іван Данков – щодо крадіжки сіна з поля господаря, а Данило Киричевський – про те, що під Борками невідомі пожали ячмінь⁶⁷.

Виявлено низку джерельних свідчень про служителів-адвокатів родини Шидловських. Ця старшинська родина хоча й походила від ізюмського (1693–1711) і харківського (1706–1709) полковника Федора Шидловського (Шилова), але фактично була гілкою українського полковничого роду Донців-Захаржевських. Племінник Федора Шидловського Лаврентій Іванович також обіймав полковничий уряд у Харківському (1709–1712) й Ізюмському полках (1725–1735)⁶⁸. В опрацьованих справах фігурують дружина Лаврентія полковниці Параска Андріївна та їхній син відставний майор Роман із невісткою Катериною.

Зокрема, 22 липня 1762 р. служитель Романа Шидловського Василь Соколов подав “донесення” до Харківської полкової канцелярії, що у володіннях його господаря спіймано “двух бурлак” Никифора Федоренка і Корнія Телбушенка, котрі, як з’ясувалося, у 1759 р. на чолі з “ватагом” Федором Свириденком напали на панський будинок у селі Мерчику. “Розорення дому” відбулося за підказкою “табунщика” Шидловських і збіглого селянина Григорія. Нападники закололи служителя і взяли коней, срібло та гроші, завдавши збитків на 5350 руб. За показаннями цих бурлак Федора Свириденка, який переховувався у містечку Мерефі, було схоплено. Соколов просив розслідувати справу за позовом 1759 р.⁶⁹ Наприкінці 1763 р. той же Соколов за довіреністю Параски Андріївни мав доправити до Москви у Канцелярію головної артилерії і фортифікації виварену в мастках Шидловських селітру і отримати за неї оплату⁷⁰.

У 1762 р. Роман Шидловський дав два доручення служителю Василю Єршову: відвезти у Сенат чолобитну з проханням про звільнення їхнього дому від постойів і супроводити селітру до Москви⁷¹. Через рік його дружина доручила тому ж Єршову отримати гроші по векселю від Ганни Коновниціної, а якщо та відмовлятиметься віддавати, позиватися до неї у Белгородській губернській канцелярії⁷².

⁶⁵ Там само. – Арк. 46–46 зв.

⁶⁶ Там само. – Арк. 60–66 зв.

⁶⁷ Там само. – Арк. 18–18 зв., 30–30 зв.

⁶⁸ *Маслійчук В. Л.* Козацька старшина слобідських полків... – С. 164–165.

⁶⁹ Там само – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 591. – 73 арк.

⁷⁰ Там само. – Спр. 1021. – Арк. 13–13 зв.

⁷¹ Там само. – Спр. 1009. – Арк. 6 зв.–7.

⁷² Там само. – Спр. 1037. – Арк. 11 зв.

Ще раніше у 1746–1747 рр. у Харківській полковій канцелярії розглядали справу за позовом мешканки села Люботина Федори Лук'яненко до Параски Шидловської про захоплення діличного ґрунту на річці Мерефі з млином, винокурнею і яблуневим садом харківським полковником Федором Шидловським (захопленим на той час володіла Параска Андріївна)⁷³. Із Харківської полкової канцелярії двічі надсилали нарочних до господи відповідачки в Мерчику, але та відмовлялася хворобами і відлучкою сина, а на третій раз сказала, що повірений “писар ея” Іван Гусак (Гусаковський) із вірчим листом уже поїхав до полкового міста. Адвокат Шидловської справді з'явився до полкового уряду, а через два тижні (15 жовтня 1747 р.) подав чолобитну, що позивачка не ходить суду, а він “волочиться і має збитки дарма”, тому просив, щоб його більше не затримували у Харкові⁷⁴.

Але вже за два роки в серпні 1749 р. Гусак навідався до полкового центру знову⁷⁵. Цього разу як повірений Романа Шидловського у справі про наїзди на його “вотчину” в Харківському полку, вчинені люботинським сотником Андрієм Петровським з командою козаків, забрання ними 28-ми вуликів бджіл на 56 руб. і побиття пасічника, а також крадіжку зерна з поля і погрози підданам. Із Харківської полкової канцелярії двічі надсилали кур'єрів до відповідачів. Козаків таки доправили до Харкова, однак невдовзі вони втекли, в чому адвокат позивача просив полковий уряд розібратися. Сотник же Петровський пояснював свою відсутність постійними відрядженнями на Українську лінію. Вирок у справі винесено не було, але матеріали розгляду містять посилення на статтю 118 про відповідача, який не стає до суду за третім закликом, бо перебуває на службі, та на статтю 213 про засівання чужого поля глави 10 “Про суд” Соборного уложення⁷⁶.

Та найцікавішою є класична “битва адвокатів” за участю прикажчика Параски Шидловської. Справа почалася з того, що 21 вересня 1737 р. підпрапорний Харківського полку Федір Панкрат'єв подав до Харківської полкової канцелярії позовну чолобитну на полковницю зі звинуваченням, що та “владѣть неведома почему” його засікою із “займою ставною” на річці Мерефі й лісом по обох берегах річки, розташованими біля села Угольців (Огульців). Позивач стверджував, що у 1695 р. цю маєтність придбав його батько Герасим за 10 руб. у місцевої мешканки вдови Ганни Григорівни⁷⁷. Наступного дня з Харківської полкової канцелярії було надіслано нарочного з інструкцією до Мерчика, щоб відповідачка “к ответу ехала в Харьковскую полковую канцелярию или поверенного от себя с верующею челобитною прислала”⁷⁸. Однак Параска Шидловська цю вимогу проігнорувала.

На тому справа загальмувалася, аж поки 30 березня 1742 р. Панкрат'єв поновив свій позов і повідомив, що у 1739 р. служитель відповідачки напав на винаря поблизу спірної греблі і “совсемь разориль” винокурню. Тоді ж він дав вірчу чолобитну в цій справі канцелярському писарю Харківської

⁷³ Там само. – Спр. 193. – 21 арк.

⁷⁴ Там само. – Арк. 11–11 зв.

⁷⁵ Там само. – Спр. 247. – 23 арк.

⁷⁶ ПСЗ. – Т. 1. – С. 30–31, 50.

⁷⁷ ЦДІАК України. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 2–2 зв.

⁷⁸ Там само. – Арк. 3–3 зв.

полкової канцелярії Семенові Антонову. Шидловська на інструкцію з полкової канцелярії заявила, що “против оного челобитя к ответу послать в поверенние некого, а ведатца б реченному подпрапорному Панкратеву в том з сином ея Слобощкого драгунского полку капитаном Романом Шидловским”⁷⁹. Коли нарочний приїхав удруге, його не пустили у дім. І лише з третьої спроби вдалося доправити до Харкова прикажчика Івана Закоринського, якому 24 січня 1744 р. відповідачка дала вірчу чолобитну.

Судове засідання призначили на 14 лютого. Обидва адвокати з’явилися і, “поговоря меж себя, полюбовно отсрочили” до 1 березня, потім до 3 березня, далі ще на місяць. У кінцевому рахунку дебати відбулися на засіданні 5 квітня. Адвокат позивача апелював до документів і свідчень очевидців, тоді як його опонент намагався знайти неузгодженості у показаннях протилежної сторони й обернути на свою користь положення законодавства⁸⁰.

Спершу Закоринський “в допросе сказалъ”, що відповідачці невідомо, чи давала Ганна Григорівна купчу на спірні угіддя Герасиму Панкратьєву, але у неї самої є кріпості “на ту займу”. А якщо Панкратьєв дійсно має купчу батька, то повинен її “предявит і сообщит къ делу”. На це Антонов “в улику сказалъ”, що саме відповідачка мала б подати такі документи, адже тими угіддями вона заволоділа “напрасно без всяких крепостей насильемъ своимъ”. Закоринський парирував, що купча Ганни Григорівни Герасиму Панкратьєву, яку таки показав Антонов, датована 2 квітня 1698 р., а не 1695 р., як зазначено в позовній чолобитній. Антонов пояснив цю прикрість “ошибкою писца”, який складав позовний документ. Закоринський продовжив, що у 1698 р. Герасим Панкратьєв дав купчу Лаврентію Шидловському, “на которой отецъ ево ісцов подписался своеручно владѣть ему Шидловскому женѣ і дѣтемъ ево вечно”. Антонов заперечив, що батько позивача нікому купчих на той ґрунт не давав. А навіть якщо у Шидловської і є якась кріпость, то її треба посвідчити, адже в ній “воровски” ім’я Панкратьєва вписане, бо Герасим “самъ писать умел, а хотя ж би ісцов отецъ и подписалъ, токмо она въ крепосних дѣль нигде не записана, а по указомъ такимъ верить не велено”. На цей закид Закоринський пояснив, що купча не вписана в кріпосні книги, бо ще 12 червня 1700 р. Федір Шидловський отримав відказний випис “на помесную ево землю, і на сennie покоси, і на всякие угодьи, і на мелници”, де також згадуються угіддя у верхів’ях р. Мерефи “і по протчимъ урочищамъ”. По смерті полковника його помістям володів племінник Лаврентій, а нині дружина і діти останнього “без всякого спору и челобитя”.

Адвокат відповідачки підсилив власну позицію посиленням на Соборне уложення, наголосивши, що згідно з пунктом 54 глави 16 “Про помісні землі” подавати чолобитні на втрачені помістя батька дозволяється до 15 років⁸¹, а пункт 63 наказував відмовляти у претензіях на землю, якщо виявиться, що вона вже комусь відмежована й відказана згідно з писцевими книгами⁸². На це адвокат позивача зауважив, що Герасим Панкратьєв володів цим угіддям

⁷⁹ Там само. – Арк. 8.

⁸⁰ Там само. – Арк. 21–24 зв.

⁸¹ ПСЗ. – Т. 1. – С. 82–84.

⁸² Там само. – С. 86.

“без всякого спору” до своєї смерті в 1736 р. і це можуть підтвердити мешканці села Угольці. Лише коли не стало Федорового батька, “ответчица полковница темъ лѣсомъ і протчимъ владѣть ево, ісца, не допустила, і потому стало битъ видно, что ответчица на тот лѣсъ никаких правилнихъ крепостей не имѣла и не имѣет”. Насамкінець Антонов використав найсильніший аргумент: виявляється, 26 серпня 1742 р., тобто після повторної позовної чолобитної від Федора Панкратьєва, Закоринський звернувся до його клієнта з листом, де схилив того до замирення “не входя в суд”, просив “той грунтъ принять и владеть по-прежнему”, обіцяв повернути награване і поправити винокурню і греблю. Єдине, що заважало мировій – це відсутність уповноваження адвоката на такий крок від полковниці. Закоринський не розгубився і підтвердив, що дійсно мав намір вирішити справу без судового розгляду, але щойно повернулися його господарі й з’ясувалося, що володіння законне, він отримав наказ нікого до угіддя не допускати.

До справи підшито копії купчої Ганни Григорівни Герасимові Панченку (!) 1698 р., випису Федору Шидловському 1700 р. та листа Закоринського до позивача⁸³. А з приводу існування купчої Герасима Панкратьєва Лаврентію Шидловському 1698 р. виникають сумніви. 4 квітня 1745 р. Закоринський інформував “сказкою” Харківську полкову канцелярію, що у 1744 р. документ віддали харківському полковому писарю Іванові Нестерову для внесення до кріпосних книг. Але той, забравши купчу, згідно з указом Військової колегії поїхав до Герольдмейстерської контори і де перебуває, невідомо. На прохання адвоката йому дали строк до 24 червня, щоб відшукати Нестерова з чолобитною у Москві чи Петербурзі. 26 червня Параска Шидловська повідомляла чолобитною, що на пошуки було відправлено її служителя Федора Капустянського і той у Москві з’ясував, “что он Нестеровъ с квартиры ево в Украину отехал”, але “в домѣ ево при Харьковѣ нѣтъ”. Тому відповідачка просила нової відстрочки⁸⁴.

2 вересня того ж року до Угольців, а також сусідніх Вільшани й Люботина з полкової канцелярії надіслали валківського сотника Якова Богаєвського, аби перевірити межі спірних угідь та опитати місцевих старожилів і свідка. Причому присутніми мали бути позивач і відповідачка чи їхні повірені. Полковниця знову проігнорувала виклик, але, незважаючи на це, огляд було проведено і встановлено, що “исцовъ лѣсъ з сечю і займою за межею више ей ответчициного лѣса”⁸⁵. Старожили і свідок підтвердили факт купівлі угідь Панкратьєвим у Ганни Григорівни 1698 р. та володіння ними до 1736 р.⁸⁶

Справа затяглася на кілька десятиліть і завершилася вигідно для Шидловських. У 1775 р. до Слобідсько-української губернської канцелярії подали спільну чолобитну сини Федора Панкратьєва відставний капітан Георгій і капрал Прокіп та син Романа Шидловського майор Григорій. Вони заявили, що “имѣется судное дело, по которому уже и судные речи выговорены, точию за умертвением оного отца нашего Панкратева, а моей, Шидловского, бабки

⁸³ ЦДІАК України. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 26–32.

⁸⁴ Там само. – Арк. 77–77 зв.

⁸⁵ Там само. – Арк. 79.

⁸⁶ Там само. – Арк. 79–79 зв.

пон[ы]не не решено. А как после их истца мы, Панкратевы, а ответчицы Прасковии я, Шидловской, ко всему недвижимому имѣнію остались законныя наследники, то рассмотря оное дело и не дожидая по нем решения, поговоря между собою полюбовно, по тому делу помирились с тем, что с подачи сего челобитья впредь всем тому недвижимому имѣнію оставаться во владении за мною, Григорием Шидловским, и за наследниками моими”⁸⁷. Очевидно, Панкратєви відступили маєтність за винагороду.

Ця справа цікава у кількох аспектах, зокрема в тому, що адвокатом позивача виступив канцелярист Харківської полкової канцелярії Семен Антонов. Про нього знаємо більше⁸⁸. Антонов народився в козацькій родині й зробив типову канцелярську кар’єру. 10 червня 1734 р. його зарахували на найнижчу канцелярську посаду – писаря Харківської полкової канцелярії, а за два роки (6 вересня 1736 р.) взяли до штату канцелярських писарів. 15 березня 1745 р. він отримав підвищення до канцеляриста “за объявленные ево радѣтельное службы, в дѣлах прилѣжные труды и исправность” і мав перебувати “в полковой канцелярії у сочинения протоколов по-прежнему на том же окладѣ”, допоки звільниться місце у штаті⁸⁹. На 1747 р. він обіймав укр. важливу (й, очевидно, “хлібну”) посаду наглядача Харківської кріпосної контори⁹⁰. 12 жовтня 1753 р. Антонов став ваканц-сотником, а за чотири роки (23 травня 1757 р.) отримав сотничий уряд. Таким чином, за час служби він бував “при полковой канцелярії в отправленіи писменныхъ делъ, при свидѣтельстве поданных малоросіянъ, в резерфѣ между линією [Українською лінією] и Торомъ и в протчих послілках и командиращіях”⁹¹.

Напередодні ліквідації Слобідських полків Семен Антонов подібно до інших старшин перебував під слідством і з нього мали стягти 250 руб. “неуказних зборів”. Окрім того, він фігурував у справі 1762–1765 рр. про зловживання згаданого харківського полковника Матвія Куликовського. Яскравий епізод стався у 1762 р., коли до сотникового обійстя приїхав нарочний із Харківської полкової канцелярії, щоб доправити того у полкове місто дати свідчення. Сотник сховався, “а жена ево Ирина Антонова, будучи в доме, учинилась ослушна и, как его посланного [кур’єра Платовцова], так и присутствующих Харковской полковой канцелярии непотребными словами бранила, а при том объявила, что она и муж ее как брегадира и полковника, так и комиссии не слушает, и наконец выгнала его из дому своего в шею, и заперлась в оном, за чем оной взятъ было невозможно”⁹². Відомо, що родина Антонових мала двох синів: Степана близько 1748 р. н. і на два роки меншого Василя, які обоє були грамотними, а старший ще й навчався іконописної майстерності⁹³.

⁸⁷ Там само. – Арк. 104–104 зв.

⁸⁸ Там само. – Спр. 467. – Арк. 24 зв., 49; Спр. 511. – Арк. 19 зв., 24 зв.; Еліта Слобідської України. – С. 102, 251.

⁸⁹ ЦДІАК України. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 802. – Арк. 79.

⁹⁰ Там само. – Спр. 833. – 15 арк.

⁹¹ Еліта Слобідської України. – С. 251.

⁹² ЦДІАК України. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 515. – Арк. 38.

⁹³ Еліта Слобідської України. – С. 339.

Службова й адвокатська діяльність Семена Антонова були типовими для Слобожанщини середини – другої половини XVIII ст. Будучи грамотними, маючи не лише практичні знання в царині діловодства і судочинства, а й доступ до документів полкового уряду, канцеляристи дуже часто виступали в ролі адвокатів. Це підтверджується й інформацією про інші Слобідські полкові канцелярії. Напр., під час судових розглядів 1740-х років в Охтирській полковій канцелярії адвокатські дії здійснювали канцелярські писарі Іван Кардашев⁹⁴, Павло Яготинець⁹⁵ і Петро Перебийніс⁹⁶, причому останній 1745 р. служив у Охтирській кріпосній конторі й обороняв клієнтів одразу в двох справах⁹⁷.

Згаданий Кардашев, напевно, належав до канцелярської родини Кардашів-Кардашевських. У 1749 р. він захищав котелевського сотника Івана Матюшинського від звинувачень, висунутих його підлеглим козаком Іваном Гнилосиром⁹⁸. Справа ґрунтувалася на інциденті, який трапився з дружиною позивача Тетяною. Якось вона розпивала “в домѣ своемъ горелку” з дружиною прапорщика Ангелова, й жінки побилися. Козачка пішла шукати правди до сотника Матюшинського додому. Але там її “рикунею” обізвала козачка Забашта й звинуватила в крадіжці “дойва” з овець. Тетяна “в томъ оправдалас и пошла от сотника в домъ, і толко вийшла за двор, какъ нагоны в то время, выскоча з двора, команды его, сотника, козакъ Васил Шевченко да и... наймьт его, сотниковъ,... взявъ насилно улыщею волоклы, і по приводе к двору оного ж сотника, приказалъ онъ тому козаку бить ей плетью, а потомъ самъ сотникъ, вхвата ей за волоса, и вволокшы в двор, отнявъ у козака плеть, з женою своею и служителемъ тою плетью, кулачемъ и ногами нещадно били и прибыли до полусмерти такъ, что она в силу жива отсталась и отраныли, всякими непотребными словами сказывая, якобы с чужых овецъ воровскы дойво снимала, і отпустили в домъ елы живу”⁹⁹. Наступного дня Матюшинський побив Гнилосирового батька, наказав забити того “в железа” і тримав у ратуші під караулом. Адвокат намагався “відбілювати” сотника, заявляючи, що звинувачення “ко ответчику не касается”, Тетяна “сама себе опорочила”, позивач “свѣдителей не показал, которой-де улеке уверить не подлежит”, і все в його позові “неправедно ложно”. Але суд визнав Матюшинського винним¹⁰⁰.

У двох процесах на стороні позивача в тій же Охтирській полковій канцелярії у 1763–1764 рр. виступав боровенський сотенний писар Григорій Сумський. У спорі за спадок між братами Семеном і Андрієм Смаковськими, представниками впливової старшинської родини, Григорій захищав інтереси першого. Однак через нехіть самих Смаковських до активних дій адвокат

⁹⁴ ЦДІАК України. – Ф. 1721. – Оп. 1. – Спр. 52. – 62 арк.

⁹⁵ Там само. – Спр. 32. – 84 арк. Див. також: Шиманов А. Деятели Слободской Украины прошлого века // Киевская старина. – 1891. – № 6. – С. 423–445.

⁹⁶ ЦДІАК України. – Ф. 1721. – Оп. 1. – Спр. 139. – Арк. 51; Спр. 56. – 27 арк.

⁹⁷ Там само. – Спр. 139. – Арк. 41, 45, 51.

⁹⁸ Там само. – Спр. 52. – 62 арк.

⁹⁹ Там само. – Арк. 55 зв.

¹⁰⁰ Там само. – Арк. 55.

виявився не при справі: клієнт не лише не давав йому коштів на судові витрати, а й позабирав усі документи до себе додому в Котельву, а в листопаді 1765 р. брати залагодили спір полюбовно. У справі ж управителя Розумовських Івана Водяницького проти краснокутівських козаків Михайла Лучиса, Марка Яковенка і Стапана Рарога в порубанні лісу й побитті лісників уже сам Сумський нехтував адвокатськими обов'язками: «Понеже-де усмотрено им, Водяницким, что оной Сумской по тому делу никакова хождения и старательства не имеет, для того оной Водяницкой до окончания того дела поверел он хождение иметь и в суде битъ Ахтырскому жителю писарю Захарию Бойкову»¹⁰¹.

Особливо активно повірені зі штату полкових канцелярій діяли у цивільно-правових відносинах. Їх уповноважували підписувати й вносити до кріпосних книг купчі, закладні, заповіти. Маємо біографічну інформацію про кількох службовців Харківської полкової канцелярії, які виконували такі доручення. Це канцеляристи Іван Пашенко¹⁰² і Семен Шафоройстов, канцелярські писарі Герасим Артюхов, Андрій Сидоренко¹⁰³ і Максим Дехтярев.

Іван Пашенко народився близько 1732 р.¹⁰⁴. Його прадід нібито був «из польского шляхетства в Харьковском казацком полку действительным казаком»¹⁰⁵. Справді, в другій половині XVII ст. (1684 р.) відомим був канцелярист і харківський полковий писар Іван Пашенко¹⁰⁶. Сам Іван служив у Харківській полковій канцелярії 12 років (із 16 вересня 1752 р.), пройшовши типовий шлях від канцелярського писаря до канцеляриста. У 1760 р. він був наглядцем Харківської кріпосної контори¹⁰⁷, а 26 жовтня 1764 р. вийшов у відставку сотником. 4 грудня 1765 р. рішенням Слобідсько-Української губернської канцелярії його було призначено депутатом у Мереф'янське комісарство, де він мешкав¹⁰⁸.

У 1763 р. Пашенко підписався замість дворічанської поміщиці Ксенії Абази на її тестаменті і забрав оригінал документа після того, як наглядцем Харківської кріпосної контори Андрій Сидоренко вніс його до кріпосних книг¹⁰⁹. Тоді ж він опікувався оформленням купчих своєї дружини Марії, козака Піддубного і сотника Григорія Черноглазова¹¹⁰. А згаданий Сидоренко працював наглядцем кріпосних справ у 1763–1765 рр.¹¹¹ і в 1764 р.

¹⁰¹ Там само. – Спр. 215. – Т. 1. – Арк. 180.

¹⁰² Там само. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 696. – Арк. 4 зв.

¹⁰³ Там само. – Арк. 5.

¹⁰⁴ Там само. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 115. – Арк. 87.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Маслійчук В. Л. Козацька старшина Харківського слобідського полку 1654–1706 рр. – Х., 1999. – С. 66.

¹⁰⁷ ЦДІАК України. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 977. – Арк. 1–1 зв.

¹⁰⁸ Там само. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 115. – Арк. 87.

¹⁰⁹ Там само. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 1016. – Арк. 2–3 зв.; Спр. 1017. – Арк. 4–4 зв.

¹¹⁰ Там само. – Спр. 1016. – Арк. 2; Спр. 1018. – Арк. 6–6 зв., 54.

¹¹¹ Там само. – Спр. 1017. – Арк. 5 зв., 8 зв.; Спр. 1018. – Арк. 1 зв.; Спр. 1037. – Арк. 3 зв., 10.

оформляв купчу валуйського однодворця Федора Прокопова на продану графу Петрові Девієру землю¹¹².

Семен Шафоройстов (Шафоростов), близько 1727 р. н., був сином капрала ландміліцького Слобідського полку, де сам розпочинав службу солдатом у 1744 р.¹¹³. За три роки його було призначено ротним писарем, а ще через два указом Військової колегії переведено копійстом до Харківської полкової канцелярії. У 1751 р. він одержав посаду підканцеляриста, а 1752 р. – канцеляриста. У січні 1763 р. Семен Степанович звертався до виконувача тоді обов'язків слобідського бригадира охтирського полковника Василя Боярського з проханням надати йому уряд мереф'янського сотника, котрий звільнився зі смертю тамтешнього сотника Григорія Ровнена¹¹⁴, однак уряду так і не отримав¹¹⁵. Під час слідства над харківським полковником Матвієм Куликовським Шафоройстова звинувачували в підчистці полкових документів¹¹⁶. Незабаром він вийшов у відставку ротмістром¹¹⁷.

У 1763 р. Шафоройстов “по поверненому писму” від хотомлянського мешканця Якова Полупанова розписався і взяв купчу на продаж клієнтом двох хуторів біля р. Хотомлі підпрапорному Петру Нестерову¹¹⁸. У цій справі (продаж угідь Нестерову) канцелярський писар Герасим Артюхов діяв від імені хотомлянина Сергія Нестейченка¹¹⁹, а Максим Дехтярев представляв Мартина Бурдюга¹²⁰. У січні 1764 р. сам Артюхов просив якогось Петра Осиповича, котрий їхав до Москви і отримав з цього приводу різні доручення, записати у Вотчинній колегії купчу на “купленое в Харковского жителя Якова Миронова сына Заики недвижимое имѣние, яко-то в городѣ Харьковѣ за рѣкою Харьковомъ дворъ с агородомъ, криницею, да за рѣкою Старим Харьковом яблуневою і вишневою садъ, в Харьковских дачах в урочищи в вершинѣ Студеновского яру хуторъ, вишневою садок и тернь, пахатния и непахатния земли, да в Пѣсочинских дачах вверх рѣчки Пѣсочная лѣс з сѣнокосною лукою, криницею и старинною пасѣкою, на что крѣпость имѣю”¹²¹.

Поруч зі служителями маєтків і канцелярськими службовцями, адвокатами нерідко були родичі, приміром, у родині харківських й ізюмських полковників Квіток¹²². Зі збережених уривків хроніки, яку Квітки вели у XVIII ст., дізнаємося, що 1754 р. полковниця вдова Параска Андріївна Квітка, уроджена Горленко, хотіла відправити свого сина підпрапорного Григорія

¹¹² Там само. – Спр. 1033. – Арк. 13.

¹¹³ Там само. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 115. – Арк. 29 зв.

¹¹⁴ Там само. – Ф. 1817. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 75–75 зв.

¹¹⁵ Еліта Слобідської України. – С. 255.

¹¹⁶ ЦДІАК України. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 515. – Арк. 44.

¹¹⁷ Там само. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 115. – Арк. 29 зв.

¹¹⁸ Там само. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 1018. – Арк. 8 зв.

¹¹⁹ Там само. – Арк. 2 зв.–3; Спр. 1021. – Арк. 4 зв.–5. На 1766 р. Герасим Артюхов був у відставці хорунжим і мав дворічного сина Якова (Еліта Слобідської України. – С. 336).

¹²⁰ ЦДІАК України. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 1018. – Арк. 5–5 зв.

¹²¹ Там само. – Спр. 1037. – Арк. 4 зв.

¹²² Маслійчук В. Л. Козацька старшина слобідських полків... – С. 164–165; Парамонов А. Ф. Історія роду Квіток. – Х., 2013. – 152 с.

Джерела до історії адвокатури в Слобідській Україні у XVIII столітті

Івановича у Москву до князя Микити Трубецького. Метою поїздки було поклопотатися про повернення князем захопленого у Квіток села Артемівки. Однак слобідський бригадир Василь Капніст підпрапорного не відпустив, і довелося їхати молодшому сину Івану в супроводі вчителя¹²³.

У 1760 р. наймолодший із синів Параски Олександр Іванович Квітка, вахмістр Орловського ландміліцького полку, подав чолобитну до Харківської полкової канцелярії з проханням розслідувати пограбування невідомо ким 60 уліїв бджіл з погребів в маєтку матері¹²⁴. За кілька місяців Олександр, уже прапорщик Козловського полку, подав другу чолобитну, бо стався новий напад, до якого був причетний майор Юрій Куликовський із сином Дмитром¹²⁵.

А в 1763 р. брат Параски Квітки полтавський полковник Андрій Горленко дав такий вірчий лист уже сотникові Григорію Квітці: “Г[осу]д[а]рь мой любезный племенникъ Григорій Ивановичъ. Харьковскаго Слободскаго полку в г[ос]п[о]д[и]на сотника тишковскаго Павла Івановича Черняка¹²⁶ купилъ я въ Полтавскомъ полку недвижимое его имѣніе, а именно сотнѣ Первой полковой въ селѣ Камянки жиліе двори и пустіе дворища со всѣми к нимъ принадлежащими землями и всякими угодами, да мелничную займу на оной реки Ворскла съ лѣсомъ и сѣнными покоси, и хуторъ на рѣки Голтвѣ той же сотнѣ въ боераку, прозиваеомъ Яхновъ лѣсъ, и к нему пахатную землю, да Второй полковой сотнѣ при урочищи Олшанскомъ лѣсъ, прозиваеомъ Тимековскій, ценою, кроме пошлины, за восемьсотъ рублей. Но понеже по ордеру Генеральной войсковой канцелярії в силѣ височайшого ея императорскаго величества указа обнятъ я нужнейшею коммиссіею и для взяття от него г[ос]п[о]д[и]на сотника купчей крѣпости в Харьковъ отехать мнѣ никакъ можно, того рады Васѣ, г[осу]д[а]ря моего любезнаго племенника, прошу по битности Вашей въ Харьковѣ на то купленное недвижимое имѣніе принять крепость и при семъ той крепости вмѣсто мене в книгу росписатся, а оную крѣпость для отдачи мнѣ вручить посланному при семъ значковому товарищу Никитѣ Орловскому¹²⁷. В протчемъ пребуду Вашъ покорной слуга, Андрей Горленко”¹²⁸.

Поодинокими є згадки про повірених із середовища духівництва і купців. Так, 1761 р. священник села Кириківки Охтирського полку Марко Животовський повірив писарю духовного правління Федору Яковлеву відстоювати

¹²³ Извлечение преосв. Филарета Харьковского из фамильных записок Квиток / Предисл. Д. И. Багаля // Харьковский сборник. – 1888. – Вып. 2. – С. 194.

¹²⁴ ЦДІАК України. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 196. – Арк. 17–17 зв.

¹²⁵ Там само. – Арк. 31–32.

¹²⁶ Павло Іванович Черняк народився близько 1730 р., з 1748 р. до 1752 р. служив підпрапорним, потім сотником, з ліквідацією козацького устрою був липцівським комісаром. Мав сина Михайла близько 1760 р. н. (Еліта Слобідської України. – С. 251, 343).

¹²⁷ Микита Степанович Ненада-Орловський (1731–?) походив із полтавських козаків, атестований на значкового товариша Андрієм Горленком у 1755 р. і за два роки отримав універсал Кирила Розумовського, виконував різноманітні доручення полтавського полковника (Кривошея В. В., Кривошея І. І., Кривошея О. В. Неурядова старшина Гетьманщини. – К., 2009. – С. 272).

¹²⁸ ЦДІАК України. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 1017. – Арк. 31–31 зв.

його інтереси у спорі за ліс і поле з мешканцем села Полкової Микитівки Сергієм Турчином¹²⁹. У 1764 р. секретар Белгородської духовної консисторії Іван Данилевський просив настоятеля харківського Архангельського храму отця Івана оформити купчу на двір поблизу Харківського колегіуму, який продавала Варвара Авксентьева¹³⁰. У тому ж році у Харківській кріпосній конторі було оформлено закладну на 600 руб. із млином на р. Сіверському Донці у якості застави. Від імені боргодавця ізюмського полкового осавула Федора Богуславського угоду укладав Іван Іванович Милованов, а позичальника прапорщика ландміліцького Єфремівського полку Василя Милорадовича представляв белгородський купець Яків Воронезький¹³¹.

* * *

Із введенням імперських порядків слобідський губернатор Євдоким Щербінін ставився до звички слобожан наймати адвокатів досить негативно, адже, на його думку, “поселянамъ тратою на гербовую бумагу, на пошлины и на наем по собственному правилу суднаго веденія неразумѣнію повѣренныхъ, произошли великія убытки, неимущимъ же и совершенное раззореніе”¹³². Натомість заохочувалося вирішення спорів “полюбовно”, зокрема тих, що стосувалися земельної власності під час проведення Генерального межування¹³³.

У стосунку до цього спостерігаємо, як у комісіях, котрі визначали межі приватних і громадських володінь у другій половині 1760-х – на початку 1780-х років, служителі представляли господарів, а “громадські повірені” (“общественные повѣренные” чи “повѣренные от общества”) – громади військових обивателів або однодворців. Коли землю було розмежовано, повірені отримували відповідні рішення (“отказы”) межової контори. Але якщо питання полюбовно вирішити не вдавалося, тоді вони виступали в суді від “усієї громади” відповідної слободи. Громадські повірені діяли також у справах щодо захоплення громадської землі, витолочення поля, забрання сіна тощо. Поява цієї категорії адвокатів стала важливою новацією, адже колишні козаки й однодворці активно користувалися такою можливістю, щоб відстояти свої матеріальні (передовсім, земельні) інтереси проти колишніх старшин і поміщиків. Громаду представляв один або, частіше, група повірених, серед яких хтось був письменним. Він “прикладав руку” за себе і товаришів на позовній чолобитній та інших документах. Повірені від громад могли самі наймати адвокатів, які вели справи безпосередньо в суді.

Так, 1779 р. “слободы Коломака по писменной доверенности всего обывателскаго общества повѣренной Василий Ивановъ сын Борисенков и обиватели Иван Золотаревъ, Семен Кирилов сын Ведмедь” подали позовну чолобитну на поміщиків відставного майора Адріана Лесевицького і сотника Івана Бутовича зі звинуваченнями тих у привласненні обивательської

¹²⁹ Там само. – Ф. 1721. – Оп. 1. – Спр. 80. – 11 арк.

¹³⁰ Там само. – Ф. 1725. – Оп. 1. – Спр. 1019. – Арк. 4.

¹³¹ Там само. – Спр. 1018. – Арк. 14–14 зв.

¹³² РДАДА. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 951. – Арк. 108.

¹³³ ПСЗ. – Т. 17. – С. 332.

землі й надсиланні людей, які вивозили накошене коломачанами сіно, а самі поміщики в цей час їздили верхи “при ружях”¹³⁴. Справа завершилася “полюбовним розводом” наступного року, де від імені коломацьких жителів виступили “выбранные от общества коломацкого поверенные Емельянь Хижнякъ, Алексей Солонина, Осипъ Филиненко, Тимофей Бова, Петръ Туранской и Лукянь Мацегора”. Документи підписував лише Туранський “вместо значащихся повѣренныхъ Солонина, Филоненка, Бови и Мацегора по ихъ неграмотныхъ прошению”¹³⁵.

У 1777 р. у Слобідсько-Українській губернській канцелярії посвідчили вірчий лист золочівських повірених такого змісту: “Милостивой г[о]с[у]д[а]р[я] золочевской поверенной Константинъ Демяновичъ Шовковенко. Следуетъ намъ, золочевскимъ повереннымъ Самойлу Скрипке, Борису Илченку, Степану Бове, Роману Мартиненку, Харитону Лисуну, с табою по данной отъ насъ сказки на отъведенную под вновь строящуюсь золочевскую Успенскую церковь повеленное число пахатной и сенокосной для владения нине и впредь при той церкви находящимся священнику с причетники тридцать три десятины земли и на оную, где надлежить, у видаче записи ми тебе і вмѣсто насъ расписатца веримъ і в томъ прекословить не будемъ. Васъ, г[о]с[у]д[а]р[я], слуги золочевские поверенные Самойло Скрипка, Борисъ Илченко, Степанъ Бова, Романъ Мартиненко і Харитонъ Лисунъ, а вместо их по их прошению золочевской атаман Григорей Забийворотовъ подписался”¹³⁶.

Довго тривало протистояння між відставним поручиком Яковом Данилевським і колишніми козаками слободи Андріївки Ізюмської провінції¹³⁷. Перше провадження відкрили в Ізюмській провінційній канцелярії 1769 р. за позовом Данилевського до андріївських обивателів Федора Василенка, Сергія Мерещенка і Миколи Шевченка “с товарищи в порубке імы леснихъ его, Данильевского, угодей, состоящихъ близь оной солободы Андреевки”¹³⁸. Відповідачів захищав андріївський обиватель Петро Колодяжний. Деталі справи невідомі, але вирок, винесений у 1775 р., був на користь позивача, тому відповідачі збиралися подавати апеляцію до Слобідсько-Української губернської канцелярії.

У другому провадженні 1773–1781 рр. позивачами виступили Микита Жирко, Андрій Лиманний, знову Петро Колодяжний, Павло Дуб, Григорій Нечитайло, Яків Шелест, Гаврило Оробець, Василь Перепелиця, Василь Сердюченко, Тимофій Мишура, Василь Крячко, Федір Купчин, Антон Паненко, Данило Пугач, Пилип Жеребний та Іван Жуков “с товарищи всема тои слободы воисковими обивателми”¹³⁹. Вони заявляли, що згідно з жалуваними грамотами володіли землями й угіддями в різних місцях, зокрема за річкою Балаклією¹⁴⁰ поблизу Андріївки. Проте в 1768 і 1769 рр. Данилевський надіслав підданих із сіл Пришиба і Великого, які розорали громадську землю за

¹³⁴ ЦДІАК України. – Ф. 1801 – Оп. 1. – Спр. 314. – Арк. 4.

¹³⁵ Там само. – Арк. 98–98 зв., 102.

¹³⁶ Там само. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 2700. – Арк. 15–15 зв.

¹³⁷ Там само. – Ф. 1584. – Оп. 2. – Спр. 298. – 35 арк.

¹³⁸ Там само. – Арк. 1.

¹³⁹ Там само. – Спр. 265. – Арк. 3.

¹⁴⁰ Очевидно, р. Крайня Балаклійка.

річкою. У 1772 р. було захоплено ще кілька ділянок, що загалом склало 256 “насилно” відчужених десятин. Позивачі просили повернути втрачене нерухоме майно, а також стягти з відповідача пеню за володіння угіддями і судові збори. Покликаючись на зайнятість у домашньому господарстві, андріївські повірені найняли адвокатом ізюмчанина, поручика Другого Київського батальйону Бориса Королькова “по тому нашему челобитью вместо насъ ему, Данилевскому, в суде доказывать и до решения оногo дѣла хождение иметь”¹⁴¹.

Надісланою з провінційної канцелярії інструкцією відповідачу наказували, щоб він “в сию канцелярию самъ прибылъ или с надлежащею доверенностью от себя поверенного прислал”¹⁴². За кілька днів той з’явився у суді, й за спільною згодою сторони відстрочили розгляд на півтора місяця до 1 липня 1773 р. Протягом цього часу Данилевський подав чолобитну до провінційної канцелярії, де називав позивачів “відомими бунтівниками” проти сплати подушного, накладеного на слобідських обивателів у 1765 р., і що їх за це публічно карали батогами, а їхній адвокат Корольков нібито сам перебував під слідством. Покликаючись на пункт 2 глави 53 Генерального регламенту¹⁴³, який забороняв приймати позови у шельмованих публічно, Данилевський просив відмовити позивачам у судовому розгляді й вирішити спір полюбовно, до чого він і сам схилився. Коли ж позивачі погодилися і їхні повірені щодня виїжджали до спірних урочищ на “полюбовний розвод”, Данилевський жодного разу не з’явився і своїх представників не надіслав. Відтак позивачі мали намір “о удовольствии отъискивать, где надлежитъ по законамъ”¹⁴⁴.

Майже десять років інтереси колишніх острогозьких козаків представляв “города Острогжска от войскового общества повѣренной острогжской житель Трофимъ Андрѣевъ сынъ Лебединскій”¹⁴⁵. В одній справі, яка тяглася з 1766 р., острогозці судилися із військовими обивателями слободи Калитви за сінокосні луки по річці Чорній Калитві. Обидві сторони стверджували власне право на володіння угіддями згідно з жалуваними грамотами і вдавалися до нападів та погроз. Від імені калитвянців виступали “общественные поверенные Лукьянъ Осадченковъ, Емельянъ Яцкой, Петръ Глуховцов, Климыъ Киселевъ”¹⁴⁶. Врешті 1774 р. острогозці програли, адже луки були розташовані за межею Острогозького комісарства на п’ятдесят верств і належали до Калитвянського комісарства відповідно до межі, прокладеної між комісарствами полюбовно 1768 р. Відомо, що влітку 1773 р. у розпал цього протистояння Лебединський збирався їхати до Москви “по производившемуся в Московской губернской межевой канцелярії о отъмежеванной из округи Острогжской гражданъ помещикам особо казенной земли... по доверенности Острогжского общества для ходатайствования”¹⁴⁷.

¹⁴¹ Там само. – Спр. 265. – Арк. 6.

¹⁴² Там само. – Арк. 4а.

¹⁴³ ПСЗ. – Т. 6. – С. 159.

¹⁴⁴ ЦДІАК України. – Ф. 1584. – Оп. 2. – Спр. 265. – Арк. 49.

¹⁴⁵ Там само. – Ф. 1807. – Оп. 1. – Спр. 1616. – Арк. 1.

¹⁴⁶ Там само. – Арк. 8.

¹⁴⁷ Там само. – Спр. 1620. – Арк. 1.

Що ж до служителів, то в 1768 р. “при учиненні полюбовного розводу” з місцевими однодворцями у с. Руській Лозовій від імені графа Петра Шереметьєва діяв його управитель Андрій Казакієв¹⁴⁸. У спорі 1770–1772 рр. за “дачі” слободи Ямної Охтирської провінції сторону князя Миколи Голіцина представляв управитель його слободи Писарівки Дмитро Соколовський. Його опонентами були “черкась и волновских аднадворьцовъ” повірені відставний гусар Михайло Іонин і однодворець, згадуваний вище, Осип Пофомов (Пажомов). Але останні до Слобідсько-Українського вотчинного департаменту не з’являлися, тому було нікому оголосити рішення. Тоді яминці висунули повіреними Никифора Бондарєва, Тимофія Стельмаха та Іллю Таранця “с товарищы”, а мешканці Вільного – Василя Червянова, Агея Крамського й Максима Антипова. Голіцин справу програв, але насильство між мешканцями Ямної і Писарівки тривало¹⁴⁹.

Інформативними є згадки про адвокатську діяльність канцелярських службовців у середині 1760-х – 1770-х роках, передовсім, зі штату Слобідсько-Української губернської канцелярії. Складається враження, що, попри скепсис Щербініна, адвокатура у підвладній йому губернії і навіть в установі, яку він особисто очолював, квітла на повну силу. Приміром, з-поміж канцеляристів, про яких уже йшла мова, у 1767 р. обов’язки губернського архіваріуса виконував Андрій Сидоренко. На цій посаді він мав доручення з оформлення купчих¹⁵⁰.

У 1777–1778 рр. щонайменше чотири особи зверталися до губернського реєстратора Федора Василевського з проханням оформити купчу. Причому двічі Василевський виконував доручення намісника зміївського Троїцького собору Миколи Богуславського¹⁵¹. Такі ж доручення від кількох клієнтів отримували реєстратори Яків Олешко¹⁵² і Матвій Коваленко¹⁵³, архіваріус губернської канцелярії, колишній підпрапорний (?) Федір Любицький¹⁵⁴, реєстратор вотчинного департаменту Григорій Щекін-Кротов¹⁵⁵ і губернський секретар Максим Павлов. Зокрема, останнього уповноважували вдова полкова осавульша Ганна Михайлівна Венецька – “указным порядком крепость совершить и в место меня покорно руку приложитъ” на продаж спадкової маєтності в Деркачівських дачах¹⁵⁶, та капітан Олексій Калюнович – взяти кріпость на нерухоме майно, куплене у “шурина”, відставного сотника Дмитра Двигубського¹⁵⁷.

Про те, наскільки поширеною і водночас престижною була адвокатська діяльність, свідчить вірчий лист, який у 1767 р. колишній острогоський

¹⁴⁸ Там само. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 774. – Арк. 6.

¹⁴⁹ Там само. – Ф. 1801. – Оп. 1. – Спр. 219. – 117 арк.

¹⁵⁰ Там само. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 2394. – Арк. 6, 29 зв.

¹⁵¹ Там само. – Спр. 2723. – Арк. 12–13, 44–44 зв.

¹⁵² Там само. – Арк. 25, 36–36 зв.

¹⁵³ Там само. – Арк. 35, 46–46 зв., 48–48 зв., 50–50 зв.

¹⁵⁴ Там само. – Арк. 18–20 зв., 56–56 зв.

¹⁵⁵ Там само. – Спр. 2700. – Арк. 4; Спр. 2723. – Арк. 10–10 зв., 65–65 зв., 70–70 зв.

¹⁵⁶ Там само. – Спр. 2723. – Арк. 24.

¹⁵⁷ Там само. – Арк. 37.

полковник (1756–1765) і невдовзі острогозький воєвода Степан Іванович Тев'яшов дав не кому-небудь, а “г[о]с[у]д[а]рю моему Максиму Трофимовичу его благородию Горленському, Харковского полку г[о]с[по]д[и]ну полковому есаулу”¹⁵⁸, тобто відомому місцевому діячеві, на той час харківському комісару Максиму Горленському. Довіритель просив Горленського оформити кріпость на землю, якою володів “по уступке” від покійного брата бригадира Івана Івановича Тев'яшова: “Должно оную мнѣ получить от детей ево, а моих племянников, ... которой по совершении в принятии от крепостных дѣл вмѣсто меня росписатца и о записки в Вотчинном департаменте прошу васъ”¹⁵⁹.

Постать Максима Горленського заслуговує на те, щоб сказати про нього більше. Згідно із сімейними переказами його рід походив з-під Мінська¹⁶⁰. Батько Трохим Самойлович був нехворощанським сотником Полтавського полку (1716–1718), а потім перебрався до Слобожанщини, де став священником Покровської церкви слободи Старої Водолаги Харківського полку. Максим Трохимович народився близько 1710 р., здобув гарну освіту і протягом 1729–1750 рр. зробив кар'єру від харківського ратушного писаря до старшого полкового осавула. У 1768–1775 рр. Максим Горленський став першим директором “додаткових класів” – світського навчального закладу, відкритого під опікою Євдокима Щербініна при Харківському колегіумі. Перебуваючи на цій посаді, Горленський виявив чимало завзяття й ініціатив, які вплинули на освітньо-культурне життя Харкова¹⁶¹. На кінець 1770-х років мав чин титулярного радника і володів трьома хуторами поблизу Харкова. Його молодший брат Петро у 1790-х роках служив суддею Ізюмської нижньої розправи¹⁶².

Канцеляристи продовжували свою адвокатську діяльність, будучи у відставці з офіційної посади. Наприклад, у 1777 р. придворний мундшенк (служитель, який завідував напоями) родини Дубянських просив відставного канцеляриста Данила Примова з огляду на перебування того у Харкові оформити купчу і заплатити по ній гроші реєстраторші Щокіній від імені його господарів¹⁶³.

Двоє відставних канцелярських службовців брали участь у процесі 1772–1776 рр. про образу честі й побиття капітанші Мотрони Гоголевої колишнім валківським сотником, відставним капітаном Яковом Бородаєвським¹⁶⁴. 25 лютого 1773 р. Мотрона подала позовну чолобитну до Слобідсько-Української губернської канцелярії, де заявляла, що “въ прошломъ 1772 году за выступленіємъ в Турецкой походъ мужа ея... была при непременныхъ квартирахъ въ местечке Валкахъ оставлена и прошлого ж году

¹⁵⁸ Там само. – Спр. 2394. – Арк. 28 зв.

¹⁵⁹ Там само. – Арк. 7–7 зв.

¹⁶⁰ Еліта Слобідської України. – С. 442.

¹⁶¹ Маслійчук В. Л. Максим Трохимович Горленський – перший директор харківських додаткових класів (1768–1775 рр.) // Краєзнавство. – 2015. – Вип. 3/4. – С. 161–166.

¹⁶² ЦДІАК України. – Ф. 1709. – Оп. 2. – Спр. 1763. – Т. 1. – Арк. 7; Ф. 1902. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 81 зв.

¹⁶³ Там само. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 2700. – Арк. 6–6 зв.

¹⁶⁴ Там само. – Спр. 1455. – 76 арк.

маия 27 дня, будучи в доме отставного капитана Раяковича, онимъ капитаномъ Бородаевскимъ безвинно обижена и изругана всякими скверными и непристойными словами, по щеке и в голову рукою бита была”¹⁶⁵.

Зі слів позивачки інцидент трапився, коли родина Раяковичів приймала у себе на обід гостей після недільної служби. Серед запрошених були священник місцевої Іллінської церкви Андрій Леонтович, Мотрона Гоголева з сестрою Євдокією та Яків Бородаєвський з дружиною Єфросинією. При зустрічі гості “цілувалися”, а потім “забавлялися” грою в шашки “и межъ себя сперва разные шутки заводили”. Але Яків програв священнику, закурив трубку, підійшов до Мотрони і почав звинувачувати її в наклепі на його доньку Ксенію, що та нібито “в девках родила ребьонка”. Мотрона заперечувала, але капітан, “пришедъ в азартъ”, кричав на неї, потім схопив, ударив по щоці, а коли вона впала на підлогу, тягав за волосся, “пока умаялся”¹⁶⁶.

Справі дали хід. Позивачка спершу “суд проговорить поверила” відставному канцеляристу харків’янину Дмитрові Андрієвському. Відповідач двічі не з’являвся до губернської канцелярії за інструкцією, а 19 грудня того ж року “при челобите представилъ вместо себя в поверенные”¹⁶⁷ відставного губернського реєстратора (перед тим служив у Харківській полковій канцелярії) “харковского жителя” Івана Носачова, “которой того жь декабря 19 в томъ желаніе свое под делом и подписалъ”¹⁶⁸.

Було з’ясовано, що отець Андрій також мав суперечку з Бородаєвським за захоплену його батьківську землю. Подружжя Раяковичів відмовлялося хворобами, щоб не їхати до Харкова давати показання свідків. Врешті, Ульяна Раякович засвідчила, що “ссора” в її домі дійсно трапилася, але початку вона не бачила, бо була якраз “в другомъ покою”. Застала тільки момент, коли капітан схопив Мотрону “за потилицю”, але “до побою” не допустили гості, в тому числі дружина Бородаєвського¹⁶⁹. Сам Бородаєвський, коли з’явився до губернської канцелярії, доводив, що “истица... от него... ругана и бита не была”¹⁷⁰.

27 жовтня 1775 р. Гоголева “при окончаніи того суда за слабостию здорovia” доручила “вместо меня в томъ судномъ деле быть, и к выписки руку приложить, і прислушаніи оной быть же, и решительного определенія копию принять, и в удовольствіи или неудовольствіи место меня подписатся” власному чоловікові капітанові Єлецького піхотного полку Петру Гоголеву, який повернувся з походу¹⁷¹. 5 травня 1776 р. сторони вислухали рішення суду, за яким відповідача визнали винним згідно зі статтею 153 “Артикулу воїнського” Петра I про втрату права тим, хто відомщає проти “бранных слов” і сам “противно бранит”¹⁷², а також відповідно до іменного указу від 21 лютого 1697 р. про відміну очних ставок у судах і вислуховування натомість свідків

¹⁶⁵ Там само. – Арк. 7.

¹⁶⁶ Там само. – Арк. 9–9 зв., 12 зв.–13.

¹⁶⁷ Там само. – Арк. 8 зв.

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Там само. – Арк. 13.

¹⁷⁰ Там само. – Арк. 29.

¹⁷¹ Там само. – Арк. 6.

¹⁷² ПСЗ. – Т. 5. – С. 364.

“въ браніи, и въ безчестье или въ бою, и въ увѣчьѣ, и во всякихъ обидахъ, и въ разореньѣ”¹⁷³. Відповідач мав відшкодувати Гоголеві 400 руб. суми позову й 82 руб. 90 коп. “за протесты и волокиты”, а також оплатити судові збори. Бородаєвський прогнозовано лишився таким вироком “недовольнень” і заявив про подання апеляції до Юстиць-колегії.

І тут почалися головні пригоди фігурантів процесу. Відповідач відмовлявся виплачувати присуджені суми з огляду на початок процедури апеляції. Проте сама апеляція зазнала неочікуваних ускладнень: другий повірений Бородаєвського болховський поміщик, підпоручик Афанасій Логвинов, подавши 24 травня апеляційну чолобитну, дорогою з Москви начебто захворів. Його сповідали і причащали в селі Знаменському Болховського повіту¹⁷⁴. Він прохворів десять днів і не встиг вчасно доправити до губернської канцелярії указ Юстиць-колегії про невиконання вироку на час розгляду апеляції, що змусило відповідача просити губернську канцелярію прийняти непередбачену затримку до уваги і дочекатися остаточного рішення вищої інстанції.

30 вересня Юстиць-колегія видала указ, яким прямо забороняла губернській канцелярії виконувати вирок до рішення по апеляції, адже відповідач виконав усі процесуальні вимоги, які висував іменний указ “Про правила провадження апеляційних справ” від 30 липня 1762 р.¹⁷⁵. На цьому матеріали справи обриваються. Схоже, Бородаєвському таки вдалося досягти свого – виграти час й відтермінувати виплату відшкодування за рахунок подання на апеляцію. Лишається відкритим питання, яку роль у цій схемі було відведено його адвокату: Логвинов дійсно раптово і тяжко захворів чи все-таки підігравав клієнту?

Відставний канцелярист Дмитро Андрієвський виступив адвокатом ще у двох пов’язаних процесах, цього разу за спадкові маєтності. Його клієнтами було подружжя Коновніциних: лейб-гвардії Преображенського полку від бомбардирів поручик, майбутній санкт-петербурзький губернатор Петро Петрович (1743–1796) та його дружина, вище побіжно згадувана, Ганна Єремівна – батьки майбутнього генерала від інфантерії, військового міністра Петра Петровича Коновніцина (1764–1822)¹⁷⁶. В обох справах предметом розбрату був спадок сумського полковника 1728–1737 рр. Василя Перехрестова-Осипова¹⁷⁷.

Перший процес ініціювала позовна чолобитна, яку 23 липня 1770 р. до Слобідсько-Української губернської канцелярії подали спільно Ганна Єремівна з малолітніми дітьми Єремієм і Анастасією, народженими у першому шлюбі з полковничим сином Василем Васильовичем Перехрестовим-Осиповим, та полковниківна Ірина Василівна Лесевицька, уроджена Перехрестова-Осипова¹⁷⁸.

¹⁷³ Там само. – Т. 3. – С. 278.

¹⁷⁴ Там само. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 1455. – Арк. 53.

¹⁷⁵ Там само. – Арк. 70–71; ПСЗ. – Т. 16. – С. 29–31.

¹⁷⁶ Русский биографический словарь / Под ред. А. А. Половцова. – СПб., 1903. – Т. 9: Кнаппе–Кюхельбекер. – С. 108–111.

¹⁷⁷ ЦДІАК України. – Ф. 1710. – Оп. 2. – Спр. 772. – Т. 1. – 97 арк.

¹⁷⁸ Там само. – Арк. 20–21.

Позивачки скаржилися, що у 1741 р. свекор Ганни, дід Єремія й Анастасії та рідний батько Ірини полковник Василь Перехрестов-Осипов перед смертю вчинив заповіт, поділивши всі свої спадкові й набуті “деревни” між дітьми, народженими у двох шлюбах. Однак оплатити свої величезні борги на суму 8240 руб. 65 коп. по векселях різним кредиторам заповів лише нащадкам від другого шлюбу. Діти володіли заповіданими селами “безспорно” до 1759 р., поки діти від першої дружини подали до Вотчинної колегії прохання “о переделе того недвижимого”. Рішення надійшло через Слобідсько-Український вотчинний департамент. Заповіт було “отставлено”, але виплата боргів все одно лягла на сторону нащадків від другої дружини, які на момент подачі позову й далі сплачували відсотки кредиторам. Тому Ганна з дітьми та Ірина просили губернську канцелярію розшукати онуків полковника від першого шлюбу Михайла, Василя, Ганну, Параску й Анастасію, дітей Григорія Васильовича, і їхню матір вдову Євдокію Семенівну та Петра, сина Петра Васильовича, і його матір Ірину Данилівну, в другому шлюбі Смаковську, для того, щоб “по расчету, что на их части слѣдуетъ в платежъ того долгу, с них взыскать и отдать намъ”¹⁷⁹.

За кілька днів (28 липня) чоловік Ганни Петро Коновніцин подав ще одну чолобитну проти тих самих відповідачів¹⁸⁰. Предметом позову стало село Криничне Охтирської провінції, яким із 1724 р. нібито незаконно володів полковник Василь Перехрестов-Осипов, а по його смерті Григорій і Петро Перехрестови-Осипови та їхні нащадки. Позивач стверджував, що “по крепостям” отримав право на цю маєтність, і просив канцелярію знайти відповідачів для стягнення з них за незаконне володіння на його користь. Цікавим є пояснення Коновніцина, чому він не звертався з цього приводу до Охтирської провінційної канцелярії: “А что я не прошу на них, упоминаемого Осипова наследниковъ, в Ахтырской провинциальной канцелярии, тому причина – той канцелярии присутствующих воеводы [Леонтия] Львова и товарища [Василя] Боярского с ними, Осиповыми, дружба и потому бывающих нередко таких компаней”¹⁸¹. Таку ж примітку містить і позовна чолобитна його дружини із зовицею¹⁸². Виглядає на те, що справу дійсно намагалися “зам’яти” у провінційній канцелярії, адже позовну чолобитну Ганни Єреміївни з дітьми від жовтня 1766 р. з цієї установи повернули назад без розгляду¹⁸³.

17 березня 1771 р. до губернської канцелярії звернувся Дмитро Андрієвський із проханням допустити його до суду¹⁸⁴. Вірчі листи від Ганни і Петра Коновніциних він отримав у жовтні 1770 р.¹⁸⁵, а ще раніше влітку того року довіреність Коновніцину “по случаю пребывания вашего в Харькове” дала Ірина Лесевицька¹⁸⁶.

¹⁷⁹ Там само. – Арк. 20 зв.

¹⁸⁰ Там само. – Арк. 1–1 зв.

¹⁸¹ Там само. – Арк. 1 зв.

¹⁸² Там само. – Арк. 20 зв.

¹⁸³ Там само. – Арк. 26–32.

¹⁸⁴ Там само. – Арк. 12–13 зв., 25–25а.

¹⁸⁵ Там само. – Арк. 13–13 зв., 94–97.

¹⁸⁶ Там само. – Арк. 23–23 зв.

У цих процесах, особливо першому, слід віддати належне відповідачкам Євдокії Перехрестовій-Осиповій та Ірині Смаковській. Із покличами на законодавчі акти, вони дуже вміло відмовлялися ставати до суду протягом трьох (!) років, “озброївшись” навіть указом Юстиць-колегії з цього приводу¹⁸⁷. Головна аргументація зводилася до такого: “А какъ мы, Евдокия і Ирина, женска пола, а дѣти наши малолѣтныя, приказныхъ дѣлъ и порядковъ не знаемъ, и за тѣмъ противъ вышеписанного ихъ, Кановницыной и Лесевицкой, челобитья отвѣтствовать сами не умѣемъ, а родственниковъ и людей у себя такихъ, которые б в томъ за насъ по доверенности умѣли отвѣтствовать никого не имѣемъ, для того принуждены нынѣ сыскывать изъ постороннихъ людей, знающихъ приказные дѣла, такого человѣка, кто бь могль противъ того ихъ челобитья отвѣтствовать, токмо еще не сыскали”¹⁸⁸. Врешті, коли старший син Євдокії прапорщик Сумського гусарського полку Василь Григорович Перехрестов-Осипов повернувся з російсько-турецької війни, то на початку 1774 р. він став в оборону родини, отримавши вірчі листи від матері й тітки¹⁸⁹.

Однак, як часто траплялося у таких запеклих і заплутаних родинних протистояннях, всі суперечки невдовзі було вирішено полюбовно. 29 квітня 1775 р. до Слобідсько-Української губернської канцелярії подали дві чолобитні. Однією Євдокія Коновніцина, Ірина Лесевицька, Євдокія Перехрестова-Осипова та Ірина Смаковська з дітьми заявляли, що “ныне мы, именованные истецы и ответчики, поговоря межъ собою полюбовно и не входя в суд, помирились с удовольствием моимъ, истецынымъ, с темъ, чтобы и впредь мне, истецы с детми Еремемъ и Анастасиею, техъ долговъ с нихъ не отыскивать и не бить челомъ, в чемъ и учиненною сего 1774 году сентября въ 15 день от крепостныхъ дель разделочною записью подтвердили”¹⁹⁰. У другій чолобитній йшлося про те, що Петро Коновніцин і відповідачки, “поговоря межъ собою полюбовно, не входя в судъ, помирились с темъ, чтобы впредь мне, истцу, об ономъ на нихъ не искать, почему я означенное свое челобитье безъ дѣйствия и оставляю,.. в чемъ мы, ответчики, учиненною... 1774 году сентября въ 15 день от крепостныхъ дѣлъ разделною записью подтвердили”¹⁹¹.

У роки існування Харківського намісництва і потім відновленої Слобідсько-Української губернії адвокатура зберігала ті риси, які набула в попередній час. Адвокатські дії здійснювали переважно служителі, канцелярські службовці та родичі. Як і в попередні десятиліття, зустрічаються згадки про повірених від громад. Приміром, у 1794 р. в Ізюмській нижній розправі розглядали справу про розорення і засіяння землі ізюмчанина Євстафія Забашти зі збитками на 20 руб., де повіреними від відповідачів казенних обивателів Ізюма виступили Григорій Кучерев, Герасим Тагай, Федір Климаш, Іван Гусак і Григорій Коваль. Розправа стала на бік Забашти

¹⁸⁷ Там само. – Арк. 50–54 зв.

¹⁸⁸ Там само. – Арк. 77 зв.

¹⁸⁹ Там само. – Арк. 75–77 зв.

¹⁹⁰ Там само. – Арк. 95–96 зв.

¹⁹¹ Там само. – Арк. 18 зв.

і присудила стягти з відповідачів 72 руб. 2 коп., у відповідь на що їхні повірені подали на апеляцію¹⁹².

У тому ж році до Куп'янського повітового суду подав "прошение" "Куп'янської округи слободи Ольховатки уполномоченной от общества воисковых обывателей поверенной, той же слободы войскового обывателя Ерофей Никитинъ сынъ Поповъ" про те, що йому і його доручителям вільхівським обивателям стало відомо, що чугуївський поміщик прапорщик Іван Картавий продав куп'янському помішкові колезькому асесору Івану Зарудному орну й неорну землю, сінні покоси і млин в околицях Вільхівки та лісок у самій слободі¹⁹³. Угіддя були відмежовані за вільхівчанами, однак у 1780 р. незаконно придбані Картавим. Тому повірений Попов просив не засвідчувати дві купчі, які Картавий дав Зарудному на ці угіддя. Суд прийняв рішення відібрати на користь вільхівчан 25 із 426 десятин, куплених Зарудним.

У 1790-х роках Іван Зарудний фігурував ще у трьох справах, які розглядали Куп'янський і Чугуївський повітові суди. У провадженні 1791 р. його повіреним був "из дворян", а точніше син відставного сотника, Григорій Гужвинський¹⁹⁴. Він опікувався справленням за клієнтом маєтності в слободі Козинці – млина, двору мельника, землі, лісу й "жилого двору", які дісталися Зарудному у спадок від батька. Куп'янський повітовий суд перевіряв безспірність володіння через Куп'янську нижню земську управу й "вказав" маєтність за Зарудним.

У 1793 р. вже сам Іван Зарудний звертався до Чугуївського повітового суду з проханням щодо "ерка" Дудівського під слободою Печенігами між млинами, які належали йому, капітану Миколі Ковалевському та прапорщиці Ганні Лопаткіній¹⁹⁵. Справа полягала в тому, що Чугуївський нижній земський суд присудив розрити гать у ярку і заборонити Зарудному гатити, бо через це підтоплювався млин Ковалевського і Лопаткіної. Позивач стверджував, що через розриття гаті, яке здійснив хтось із службовців Чугуївського нижнього земського суду, заливало його власний млин, тому просив знайти винного в цьому. Повітовий суд справу розглянув і вказав на відсутність "доказательств" підтоплення, про яке заявляв Зарудний. До того ж, він гатив ярк без офіційного дозволу. Тому було вирішено, що якщо з'являться якісь додаткові докази у сторін, то вони мають судитися "формальнимъ судомъ", а до того заборонити позивачеві загачувати ярк.

Нарешті, в третій справі 1797 р. від імені Зарудного виступав повірений губерньський реєстратор Олексій Якович Бірайлов¹⁹⁶. Згідно із наданим клієнтом вірчим листом адвокат доправив до Куп'янського повітового суду збіглого селянина Якова Левченка, який більше двох років тому втік із слободи Хатньої, але за 5-ою ревізією був записаний за Зарудним. Бірайлов просив допитати утікача і з'ясувати, чи не відомо тому про інших збіглих від його клієнта. Під час допиту Левченко подав необхідну інформацію.

¹⁹² Там само. – Ф. 1902. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 16, 28 зв., 34, 37 зв., 44 та ін.

¹⁹³ Там само. – Ф. 1840. – Оп. 1. – Спр. 57. – 16 арк.

¹⁹⁴ Там само. – Спр. 50. – 45 арк.; Еліта Слобідської України. – С. 339.

¹⁹⁵ ЦДІАК України. – Ф. 1860. – Оп. 1. – Спр. 876. – 80 арк.

¹⁹⁶ Там само. – Ф. 1840. – Оп. 1. – Спр. 80. – 13 арк.

А оскільки інших злочинів за ним не було і господар йому пробачив втечу, то його повернули “в прежнее его жителство в слободу Хатнее”. У “справці”, яку підготували в Куп’янському повітовому суді з цього приводу, зазначалося, що “с поданного 1797 года Купенской округи помѣщика коллежского ассесора Ивана Зарудного слободы Хатней от поверенного прапорщика Григорія Гужвинского къ 5-й ревизіи ревизской скаски” виявилось, що підданий Яків Левченко з батьком, братами, дружиною і донькою дійсно значився підданим Зарудного¹⁹⁷. Як бачимо, Григорій Гужвинський був адвокатом Івана Зарудного на постійній основі протягом майже десяти років.

Аби завершити розбір неординарних випадків, інформацію про які знаходимо у фондах Чугуївського і Куп’янського повітових судів, зосередимо увагу на ще двох. Перший мав фабулу, подібну до розглянутої щойно. 20 квітня 1797 р. Омелян Марченко, писар слободи Веселої Вовчанського повіту, яка належала бригадирові князю Петру Волконському, подав “исковую жалобу” до Чугуївського повітового суду на поміщика, відставного прапорщика Василя Зеленського-Добачевського, який мешкав у селі Закобиллі (Протопопівці) того ж повіту. Суть позову зводилася до звинувачень Зеленського-Добачевського в утриманні у нього в селі з грудня 1794 р. збіглих селян Волконського (16 чоловіків і 9 жінок) та завданні у такий спосіб позивачеві збитків на суму 8686 руб. 50 коп. Марченко просив розшукати Зеленського і “дать судъ по формѣ”¹⁹⁸.

Судові слухання призначили на 19 серпня. Однак ні того дня, ні пізніше від сторони позивача ніхто до суду не з’явився. Відтак, покликаючись на статтю 110 глави 10 Соборного уложення про відмову в позові, якщо позивач не з’являється до суду протягом тижня¹⁹⁹, 25 серпня Зеленський-Добачевський подав прохання “болѣ меня к отвѣту не привлекать” і вивести його майно із закладу. Прохання було задоволено судом на засіданні 29 серпня²⁰⁰. 2 вересня сторонам повідомили про закриття справи, і Омелян Марченко отримав копію відповідного “рѣшительного опредѣленія”. Однак наступного дня інший адвокат позивача губернський секретар Роман Федорович Ковальчук подав протест на це рішення і заявив, що буде “просить въ вышнемъ правительствѣ в апелляціи”²⁰¹. Справу йому передоручив Омелян Марченко, як впливає з вірчого листа останнього²⁰².

Не зовсім зрозуміло, за яких обставин, але процес поновили у Зміївському повітовому суді (оскільки, як зазначалося, повітовий центр із 1797 р. перенесли з Чугуєва до Змієва) в перші дні 1801 р.²⁰³. Адвокатом позивача був, як і раніше, Роман Ковальчук, а Василь Зеленський-Добачевський захищався сам. Судові слухання відбулися 25 січня, але оскільки того дня “говореніємъ судныхъ рѣчей не окончено”, то дебати між сторонами продовжилися за три дні.

¹⁹⁷ Там само. – Арк. 6.

¹⁹⁸ Там само. – Ф. 1860. – Оп. 1. – Спр. 1038. – Арк. 5–6.

¹⁹⁹ ПСЗ. – Т. 1. – С. 29.

²⁰⁰ ЦДІАК України. – Ф. 1860. – Оп. 1. – Спр. 1038. – Арк. 42 зв.

²⁰¹ Там само. – Арк. 44–44 зв.

²⁰² Там само. – Арк. 45.

²⁰³ Там само. – Арк. 88.

Усі висунуті йому звинувачення відповідач відкидав з порогу, наголошуючи, що жодного із 25-ти збіглих селян у нього в Протопопівці не було²⁰⁴. А один схоплений із тих селян Тимофій Логвиненко хоча і дав показання проти нього, але, переконував Зеленський-Добачевський, це сталося через страх бути покараним прикажчиком Волконського за втечу. Головним же аргументом відповідач зробив те, що збігли селяни належали не самому Волконському, а його дружині княгині Софії Іванівні, у дівоцтві Гендриковій. Це були її спадкові маєтності, але ні Волконський, ні його повірені не надали суду “довѣрености”, яка б уповноважувала їх “ходатайствовать” про цих селян. У відповідь на це Ковальчук показав уступну княгині князеві 1785 р. Проте документ не було офіційно засвідчено, тому юридичної сили він не мав. Своєю чергою Ковальчук акцентував на плутанині у показаннях Зеленського, коли той спершу визнавав, що Логвиненко був у нього на хуторі, а потім заявляв, що через часті від’їзди до іншого села в Катеринославському намісництві нічого певного про збіглих Волконського не знає²⁰⁵.

Виграшною виявилася тактика захисту, застосована Зеленським-Добачевським. Рішенням суду від 28 жовтня 1803 р. позов було залишено без задоволення, а з позивачів присудили стягти 969 руб. 15 коп. судових витрат і 434 руб. 32 коп. штрафу “за дачу выше прописанной незаконной уступной”²⁰⁶.

З іншої справи дізнаємося, що це судове протистояння мало передісторію²⁰⁷. Виявляється, перший позов про повернення селян-утікачів до Чугуївського повітового суду в 1796 р. подав управитель Волконського на прізвище Озерецький. Відповідач Зеленський-Добачевський через свого “уполномоченного” колезького реєстратора Григорія Карташевського намагався вирішити спір без формального судового розгляду в Харківському совісному суді. Проте Озерецький на примирення з Карташевським не пішов, і відповідно до рішення совісного суду, винесеного 22 жовтня 1796 р., справу повернули до Чугуївського повітового суду.

Другий нетиповий випадок з архівів повітових судів стосується девіантної поведінки повіреного. 9 січня 1798 р. дворянський засідатель Куп’янського нижнього земського суду Євдоким Онуфрієв подав “увѣдомленіє” до повітового суду про таке. Він поїхав виконувати розпорядження Слобідсько-Українського губернського правління про знесення незаконно зведеної хати підданим капітана Миколи Донця-Захаржевського на землі, яка належала його братові маойру Якову Донцю-Захаржевському. Капітан “с законнымъ якобы довериемъ” відправив до цієї комісії свого повіреного прапорщика Карпа Рубана. Онуфрієв узяв понятих, і всі пішли на спірне поле. Тут судовий засідатель почав вимагати в Рубана довіреності, однак той “вмѣсто должного начальству повиненія... не только требуемой подписки не далъ, но при отправляемой мною должности, укоряя меня разными поносительными

²⁰⁴ Там само. – Арк. 108–111 зв.

²⁰⁵ Там само. – Арк. 113–114.

²⁰⁶ Там само. – Арк. 280–288.

²⁰⁷ Там само. – Спр. 1007. – 23 арк.

словами, грозилъ при томъ мне рукою, и что когда я поступилъ к выполнению предписанного губернскимъ правленіемъ, не миную какого-то наказанія, в чемъ свидѣтельствуѣтъ упоминаеми понятими ольховатскими обывателями²⁰⁸. Рубана було оголошено у розшук в Слобідсько-Українській і сусідніх губерніях. За кілька місяців з'ясувалося, що “оной прапорщикъ Карпъ Рубановъ... по дѣлу бывшимъ майоровъ графа Дивьера и Потулова о мученіи лѣкаря Гези и приключившейся отъ того ему смерти за соглашеніе графа Девиера на освобождение оногo Гезѣ и полученіе съ подъполковницы Поярковой за то 2200 рублей отосланъ на Иркутскую суконную фабрику въ работу²⁰⁹”.

Про адвокатську практику канцеляристів у цей період можемо додати, що в Ізюмській нижній розправі спільно з Ізюмським повітовим судом у 1794 р. слухали “прозбу”, яку подав канцелярист Ізюмського міського магістрату Павло Купацов, “при коей приложо данную ему отъ отставного прапорщика Григорія Вишневецкого довѣренность,... что оной прапорщикъ Вишневецкой по производимому въ сей расправѣ о причиненной ему изюмскимъ казеннымъ обывателемъ Козьмою Серединымъ бранью тяжкой обиды слѣдственному дѣлу поверилъ ему хожденіе имѣть, подъ выпискою подъписатся, рѣшительное опредѣленіе выслушать и на ономъ удовольствіе или неудовольствіе подъписать же, и просить о допущеніе ево выписанному слѣдственному дѣлу къ хожденію, равно и къ подъписанію подъ выпискою и рѣшителнымъ опредѣленіемъ удовольствіе или неудовольствіе указъ учинить²¹⁰”. Купацову дозволили здійснювати адвокатські дії.

На кілька цікавих згадок про адвокатів натрапляємо у справах фонду Харківського намісницького правління. У 1792 р. чугуєвець козак Іван Журавель просив намісника Федора Кишенського втрутитися у ситуацію, яка склалася зі справою в Чугуївському повітовому суді. А саме, Іван як повірений представляв своїх двоюрідних братів Михайла і Дмитра Журавлів у процесі про незаконний продаж їхніми сестрами Ганною і Лукерією козаків Шевелеву “пасічного місця”. Справу програв Шевелев, прострочив термін подачі апеляції, і тому власність мала повернутися до братів Журавлів. Але, попри судове рішення, Шевелев її не повертав, а до того ж “из числа вѣрителей... брата Михаилу за то споримое мѣсто палками били немилосердно, отъ коего бою три недели весьма быхъ боленъ, а потомъ едва сталъ ощущать здоровье болѣе недели в крайнемъ угнѣтеніи²¹¹”.

У 1794 р. інший козак-адвокат, цього разу із містечка Білопільля, Данило Бублик скаржився Кишенському, що його не допустили за довіреністю у перший департамент Харківського губернського магістрату для вислуховування вироку і підписання згоди або незгоди в апеляційній справі, переданій із Білопільського міського магістрату²¹². Йшлося про кримінальний процес, де Бублик діяв від імені своєї дружини Євдокії та її сестри Феодосії (дружини

²⁰⁸ Там само. – Ф. 1840. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 4 зв.

²⁰⁹ Там само. – Арк. 19–19 зв.

²¹⁰ Там само. – Ф. 1902. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 81 зв.

²¹¹ Там само. – Ф. 1709. – Оп. 2. – Спр. 2043. – 8 арк.

²¹² Там само. – Спр. 2307. – 6 арк.

реєстратора Федора Пасинкова), доньок відставного лейб-гвардії вахмістра Петра Куроєдова. Жінки позивалися до Павла Семеновича Сердюка-молодшого, сина білопільського купця третьої гільдії, з приводу лайки і побиття. У відповідь на це “прошеніє” намісник наказав першому департаменту губернського магістрату відрепортувати про причини недопуску Бублика. Із департаменту пояснили, що сестри Куроєдови “въ вѣрющемъ ихъ писмѣ изъясняютъ, что по слабости ихъ здоровья в семъ департаментѣ явитца не могутъ, однако о той ихъ болѣзни оной Бубликовъ лѣкарского свидѣтельства не представилъ, слѣдователно на такомъ ихъ показаніи сему департаменту и увѣритца было не можно”. Тому з магістрату розпорядилися надіслати лікаря для освідчення Куроєдових, а до часу, поки лікар надасть свій висновок, “повѣренному Куроєдовыхъ того рѣшителного опредѣленія [магістрат] обявить не можетъ”²¹³.

Того ж року до Федора Кишенського звернувся генерал-майор князь Григорій Волконський із проханням про сприяння своєму підлеглому, генеральному писареві його штабу Григорію Виродову. Із 1786 р. тяглася справа про поділ спадкових маєтностей між батьком Григорія сержантом Іваном та його двоюрідним дядьком майором Андрієм Виродовими у селі Болдирівці Золочівського повіту. За час, що минув, Андрій помер, а його сини капітани Георгій та Іван нічого з маєтностей Іванові не виділили. Відтак той дав довіреність своєму синові Григорію відстоювати його інтереси в Золочівському повітовому суді. Григорій же через постійне перебування на службі ходити до суду не міг, але намагався вирішити справу заочно, про що Волконський повідомляв харківського намісника. Невдовзі Григорій Виродов удався до послуг адвоката – золочівського купця Олексія Баженкова. Золочівський повітовий суд зобов’язав відповідачів виділити частину позивачеві. Але ті для «оцѣнки и выдѣлу» не з’явилися, а потім подали на апеляцію до Золочівського верхнього земського суду²¹⁴.

Висновки

Таким чином, опрацьовані на сьогодні джерела дають змогу простежити становлення адвокатури на Слобожанщині з другої половини 1720-х років. На середину XVIII ст. участь адвокатів у процесах, які відбувалися в Слобідських полкових канцеляріях, стала справою буденною. Попри неодноразові трансформації органів влади і суду в наступні десятиліття, попит на адвокатський супровід як у судових справах, так і в цивільно-правових відносинах мав сталий характер.

Адвокатів найчастіше називали “повіреними”, хоча ближче до кінця XVIII ст. вжиток увійшла дефініція “уповноважений”. Основними соціальними групами, зайнятими адвокатською діяльністю, були служителі маєтків і канцелярські службовці. Часто інтереси сторін обороняли родичі, особливо коли йшлося про овдовілих жінок. Рідше зустрічаємо згадки про духовних осіб, військових, купців і міщан.

²¹³ Там само. – Арк. 5–5 зв.

²¹⁴ Там само. – Спр. 2343. – 13 арк.

Очевидною є тогочасна поєднаність адвокатури як такої із ширшою юридичною практикою і представництвом за довіреністю в різних сферах. Усі ці послуги регулювалися тими самими документами – “вірчими чолобитними”, “вірчими листами” або “довіреностями”, котрі давали повноваження конкретній особі чи групі осіб діяти як у судових процесах, так і в цивільно-правовій площині від імені клієнта. Адвокати могли представляти інтереси як окремого індивіда, так і групи зі сторони позивача або відповідача.

Адвокатська діяльність мала виразно практичне спрямування. Ніхто з адвокатів не мав спеціальної освіти, завдяки якій вони були б компетентними в царині юриспруденції. Однак відповідні знання й навички набувалися саме під час практичної роботи. Якось мірою йшлося про здоровий глузд, логічне мислення, грамотність, талант до красномовства і викладення думок на письмі. Саме ці якості давали можливість стати адвокатом тоді, коли ні формальної освіти, ні корпоративних вимог до цього фаху в досліджуваному регіоні й Російській імперії загалом не існувало.

Виходячи із засад практичного досвіду та наявності певного освітнього рівня найбільш професійними адвокатами в сучасному розумінні були канцелярські службовці. Адже знання, набуті під час виконання своєї основної “роботи” – реєстрації вхідної і вихідної документації, написання протоколів, ордерів, рапортів, чолобитних і відомостей, копіювання законодавчих актів, – вони застосовували, обстоюючи інтереси клієнтів. Причому вся проваджувана ними діяльність відбувалася у тих самих судово-адміністративних установах – полкових, провінційних чи губернській канцеляріях, або ж установах намісництва, хоча при потребі, зокрема апеляції, зачіпала й інші інституції. Для канцеляристів адвокатура не була вторгненням до іншої професійної сфери (як для військових чи духівництва), а прямо продовжувала їхні повсякденні заняття, навіть коли вони вже не обіймали відповідних урядів.

Насамкінець додамо, що наші висновки узгоджуються зі спостереженнями щодо історії адвокатури в Гетьманщині у XVIII ст. Стрімке становлення адвокатської діяльності в ранньомодерній Українській державі припало на перші десятиліття цього століття, й надалі оборонців систематично залучали до процесів. Найпоширенішою самоназвою була “повірені”, а більшість адвокатів так само походили зі спільноти канцелярських службовців²¹⁵. У Московській державі й пізніше Російській імперії адвокатура не мала професійного характеру до часу судової реформи 1864 р. і провадилася переважно особами, які пройшли канцелярській вишкіл²¹⁶. Натомість у Речі Посполитій, як і в країнах Західної Європи, адвокатська діяльність стала на шлях професіоналізації ще в пізньому середньовіччі, а юридична наука мала статус університетського знання²¹⁷.

²¹⁵ Брехуненко В., Синяк І. Адвокати в судочинстві... – С. 95–128, 218; Волошин Ю. Козацька феміда... – С. 55–60.

²¹⁶ Kollman N. S. Crime and punishment in early modern Russia. – NY, 2012. – P. 27, 47–65.

²¹⁷ Rafagz J. Zastępcy stron w dawnym procesie polskim. – Kraków, 1923. – 91 s.; Довбущенко М. Українська адвокатура... – С. 44–73; Bouwsma W. J. Lawyers and early modern culture // The American historical review. – 1973. – Vol. 78. – N. 2. – April. – P. 303–327.

Джерела до історії адвокатури в Слобідській Україні у XVIII столітті

Світлана Потапенко (Київ). Джерела до історії адвокатури в Слобідській Україні у XVIII столітті

У статті досліджується джерельна база до історії адвокатури на Слобожанщині у XVIII ст. Опрацьовані документи походять із фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві й належать до трьох видових груп: справи, які відображають перебіг судового процесу; “книги протоколів” судово-адміністративних установ; “записні книги”, “журнали” та “відомості” вірчих чолобитних і вірчих листів. Авторка аналізує найбільш репрезентативні справи й приходять до висновку, що представлення іншої особи в суді чи у цивільно-правових відносинах лишалося аматорським заняттям протягом досліджуваного періоду. Однак, беручи до уваги той факт, що найбільш підготовлені представники походили із середовища канцелярських службовців, саме їх слід вважати передвісниками становлення професійної адвокатури в регіоні.

Ключові слова: Слобідська Україна, джерела, адвокатура, канцелярії.

Svitlana Potapenko (Kyiv). Sources on the History of Advocacy in Sloboda Ukraine in the Eighteenth Century

The article investigates the source base of the history of advocacy in Sloboda Ukraine throughout the eighteenth century. The sources were collected in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv. The documents fall into three groups, i.e., law case files, books of protocols, and books (journals) of powers of attorneys. The author analyzes the trials and concludes that proceedings at the court and representation of individuals on their behalf remained an amateur exercise during the period. However, the most trained representatives belonged to the local chanceries' staff and in this respect could be considered the forerunners of the professional bar in the region.

Keywords: Sloboda Ukraine, sources, advocacy, chanceries.